

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

Σεμινάριο 45

Κύπρος
Ιστορία και Πολιτισμός
ΤΟΜΟΣ Α΄

**Κύπρος: προσπάθειες εποίκισμού του νησιού
μετά την πρώτη οθωμανική κατάκτηση (1570-1571)**

Παρασκευάς Σαμάρας, ΜΑ
Ιστορικός

Ανάτυπο
2018

Κύπρος: προσπάθειες εποίκισμού του νησιού μετά την πρώτη οθωμανική κατάκτηση (1570-1571)

Παρασκευάς Σαμάρας, ΜΑ
Ιστορικός

Εισαγωγή

Το ενδιαφέρον των Οθωμανών για την Κύπρο, χρονολογείται πολύ πριν από την εισβολή του 1570. Έχουν καταγραφεί σποραδικά, πειρατικές επιθέσεις από Σαρακηνούς, Άραβες, Τούρκους και μεθοδευμένα, είτε με αιτία τον φόρο υποτέλειας, είτε την μήνη του Σουλτάνου κατά των βασιλέων της Κύπρου. Αναφορές για την επιθετικότητα των Τούρκων κατά του Βασιλείου της Κύπρου κάνουν, περιηγητές όπως οι: Nicolo Di Martoni 1394¹, Emmanuel Piloti 1433 /44², J. Daruzes Notes 1450³, Hans von Eptigen 1460⁴, Konrad Grunemberg 1486⁵, Γ. Βουστρώνιος 1499⁶, Jacques le Saige 1518⁷, John Locke 1538⁸, Uldrih Prefat 1546⁹, John Locke 1553¹⁰.

Από ένα σημείο, όμως, και μετά, υπάρχουν ενδείξεις μέσα από τα κείμενα, για σοβαρή πιθανότητα κατάληψης του νησιού. Ήδη, για την πρόθεση των Τούρκων να καταλάβουν την Κύπρο, έφθναν ειδήσεις στη Βενετία από το 1566¹¹. Οι Τούρκοι με μυστικότητα ναυπήγησαν μεγάλο στόλο από το 1569 και συγκέντρωσαν στρατό και ιππικό από την Ασία και την Ευρωπαϊκή Τουρκία¹². Τα σχετικά με την εισβολή του 1570 περιγράφονται με λεπτομέρειες από αρκετούς σύγχρονους της εποχής όπως ο Pietro Valderio¹³ και άλλοι¹⁴. Η αδυναμία της Δύσης να αναχαιτίσει την εξελισσόμενη εισβολή αποθράσυνε τον Σουλτάνο που, αφού κατασκόπευσε, προετοιμάστηκε και επιτέθηκε, λεηλατώντας, καταστρέφοντας, δολοφονώντας αμάχους και αιχμαλωτίζοντας πληθώρα Χριστιανών στα παράλια της Κύπρου¹⁵. Η αρχική δύναμη του Σουλτάνου αριθμούσε 350 πλοία και 100.000 στρατιώτες. Την 1^η Ιουλίου κατέλαβαν τη Λεμεσό. Μετά τη Λάρνακα και στη συνέχεια πολιορκήσαν τη Λευκωσία από τις 25 Ιουλίου μέχρι τις 9 Σεπτεμβρίου 1570. Καταγράφεται μάλιστα ότι κατά και μετά την κατάληψη της Λευκωσίας κατέσφαξε 20.000 άνδρες και γυναίκοι. Ύστερα από αυτό, παραδόθηκαν και οι άλλες πόλεις, πλην της Αμμοχώστου, που άντεξε μια πολιορκία 10 μηνών, από τις 10 Σεπτεμβρίου 1570 μέχρι τις 5 Αυγούστου 1571. Σ' αυτό τον πόλεμο καταγράφεται πως μεγάλος αριθμός στρατιωτών του Λαλά Μουσταφά, χανόταν κατά τη συνεχιζόμενη πολιορκία και από τις αρρώστιες, εξαιτίας της ανυπόφορης ζέστης που καταπονούσε και τα πιο ισχυρά σώματα¹⁶. Συνολικά κατά τις επιθέσεις πέθαναν 80.000 Τούρκοι στρατιώτες.

Η εισβολή του 1570-1571 υπήρξε καταστροφική για την Κύπρο. Αυτόπτες μάρτυρες¹⁷ περιγράφουν με τα πιο μελανά χρώματα τα γεγονότα.

Όπως ήταν, λοιπόν, φυσικό, ο ντόπιος πληθυσμός μειώθηκε κατακόρυφα. Σύμφωνα με τον R. Jennings¹⁸, την περίοδο 1571-1572, καταγράφονται στα οθωμανικά κατάστιχα, μόνον 23.000 χριστιανοί ενήλικες (zimmi) υπόχρεοι να πληρώσουν κεφαλικό φόρο, οι οποίοι μαζί με τις οικογένειές τους δεν υπερέβαιναν τις 70.000-80.000. Παρατηρεί ακόμα ότι μόνον εικοσιπέντε (25) μουσουλμάνοι άνδρες ήταν καταγεγραμμένοι σε όλο το νησί, που τους θεωρεί εξισλαμισμένους εκ των οποίων μάλιστα οι πλείστοι, ήταν σημειωμένοι ως reaya!

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι την περίοδο αμέσως μετά την κατάληψη –και προφανώς πριν την καταγραφή πληθυσμού– σύμφωνα με τον Pietro Valderio¹⁹, προσάραξε στην Κύπρο πλοίο από τη Συρία που κουβαλούσε θανατηφόρο επιδημία. Ο Τούρκοι, παρά τις περι του αντιθέτου συστάσεις του Valderio, έδωσαν άδεια στους επιβάτες να αποβιβαστούν στην πόλη, όπου «... μετέδωσαν τόσο ασθένεια, που πέθαναν 25.000 άνθρωποι και που πλήρως κεφαλικό φόρο (χαράτσι) στο βασίλειο. Με τις γυναίκες και τα παιδιά ξεπέρασαν τις 70.000 ψυχές οι νεκροί που χάθηκαν από αυτή τη νόσο, μετά τον πόλεμο». Ο πληθυσμός, συνεπώς, είχε μειωθεί αρκετά και ο αριθμός των χωριών από 800²⁰ είχε περιοριστεί και αυτός στα 580 και εκείνα κατερημωμένα²¹.

Το στράτευμα του Λαλά Μουσταφά που αφέθηκε στο νησί

Ένεκα αυτής της ερήμωσης αλλά και για φύλαξη του νησιού, σύμφωνα με τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, αφέθηκαν στο νησί, κατά τις μαρτυρίες²², 1.000 γενίτσαροι και 2.666 (Σπαήδες) ιππείς. Παραπλήσιο αριθμό αναφέρει και ο G. Orhonlu με 1.000 Γενίτσαρους και 2.779 οπλίτες για φρούρηση του νησιού, βασισμένος στα οθωμανικά αρχεία²³. Ο Alessandro Podocattoro²⁴, επίσης, αναφέρει 3.000 Ιππείς και 1.500 γενίτσαρους.

Πέρα από αυτούς, ένας αριθμός 20.000²⁵ στρατιώτες που αναφέρει ο Κυπριανός ότι αφέθηκαν, για να γίνουν κάτοικοι για πλήρωση του δημογραφικού κενού και της αγροτικής ερήμωσης, έχει αμφισβητηθεί από ιστορικές μαρτυρίες συγχρόνων της εποχής ιστορικών ή χρονογράφων, που εντοπίζουν ότι αυτό το σημείο το μετέφρασε λανθασμένα από την πηγή. Δυστυχώς, αυτό το λάθος το υιοθετεί άκριτα²⁶ από τον Κυπριανό, και ο Άγγλος ιστορικός Sir George Hill²⁷ –για λόγους μάλλον αγγλικής εξωτερικής πολιτικής– ο οποίος πάντοτε διερευνούσε εξονυχιστικά τις πηγές του. Σύμφωνα, όμως, με την ανάλυση των Κ. Κύρρη²⁸ και Θ. Παπαδόπουλου²⁹ η αναφορά του Κυπριανού δεν ισχύει, αφού φαίνεται να άντλησε τις πληροφορίες του από την πρώτη έκδοση του βιβλίου του Lusignan, E. (Chorografia, 1573)³⁰, όπου είχε αναφερθεί λανθασμένα ο αριθμός των 20.000.

Πιο συγκεκριμένα, ο Άγγελος Καλλέπιος³¹ που υπήρξε αιχμάλωτος στην Κύπρο και Κωνσταντινούπολη, –όπως γράφει στο βιβλίο του– «είχε ακούσει ότι εσκόπευαν να αφήσουν 20.000». Το απόσπασμα αυτό το μετάφρασε λανθασμένα ο Κυπριανός³² από το ιταλικό κείμενο.

Στη «Description» του Lusignian³³, (1580), αναγράφεται ότι «οι Τούρκοι εσκέπτοντο ακόμα, να αφήσουν στην Κύπρο δύο χιλιάδες ιππείς (όχι 20.000) που ήταν αιχμάλωτοι σε κακή κατάσταση και δύο χιλιάδες στρατιώτες να μείνουν ως κάτοικοι διότι το νησί ήταν αραιοκατοικημένο». Φαίνεται ότι ήταν απλά μια σκέψη που έμεινε απραγματοποίητη, αφού τον Φεβρουάριο του 1572, όταν φάνηκαν βενετσιάνικα καράβια (μετά την ήττα του Τουρκικού στόλου στις 7 Οκτωβρίου του 1571, στη ναυμαχία της Ναυπάκτου³⁴), «...εσπάρη ο φόβος στην Κωνσταντινούπολη, ότι εις την Κύπρο δεν ήτο άλλη φύλαξις παρά δύο χιλιάδες Γενίτσαροι με οκτακοσίους ιππείς». Στον αριθμό των αφεθέντων στρατιωτών, συνηγορεί και ο Αμερικανός ιστορικός Ronald Jennings³⁵ που διερευνήσε τα οθωμανικά Αρχεία. Γράφει: Στα 1572, οι μόνοι μουσουλμάνοι της Κύπρου ήταν ο τουρκικός στρατός. Πέρα όμως από τις σκέψεις της τουρκικής Διοίκησης να αφήσει 2.000 (όχι 20.000) στρατιώτες ως κατοίκους στο νησί, μέσα στους οθωμανικούς σχεδιασμούς περιλαμβανόταν και μια άλλη πηγή για ενίσχυση του νησιού. Αυτή των εποίκων με τη μέθοδο του Surgun.

Η βιβλιογραφία αναφέρεται και σε ένα υποχρεωτικό εποικιστικό πρόγραμμα από κατοίκους της Μ. Ασίας για πλήρωση του δημογραφικού κενού και της γεωργικής παραγωγής³⁶. Το ερώτημα που τίθεται, είναι αν οι προσπάθειες ολοκληρώθηκαν προς αυτή την κατεύθυνση. Οι πληροφορίες, πάντως, για την παρουσία Τούρκων στο νησί μετά την κατάκτηση της Κύπρου που προέρχονται από περιηγητικά κείμενα και αφορούν τους αριθμούς των στρατιωτών αλλά και του τουρκικού πληθυσμού κατά την πρώτη δεκαετία της κατάκτησης, ισχυροποιούν την άποψη ότι τόσο οι αριθμοί των στρατιωτών, όσο και άλλων εποίκων ήταν μικροί³⁷: το 1579, ο αριθμός των Γενίτσαρων ήταν 1.000. Το 1590, ο Mario Memo αναφέρει ότι υπήρχαν μόνο 4.800 Τούρκοι ικανοί για οπλοφορία. Το 1596, ο Dandini αναφέρει ότι όλοι οι Τούρκοι της Κύπρου είναι 12.000-13.000 αλλά οι πλείστοι, λέει είναι αρνησίθρησκοι έτοιμοι να αποστατήσουν. Το 1598, στην έκθεση Ακκιδά εντοπίζεται ότι, οι ικανοί για οπλοφορία ήταν 6.000-7.000³⁸. Ο Jennings R.³⁹, μάλιστα, γράφει ότι μέχρι το 1606 η βασική μουσουλμανική μειονότητα στην Κύπρο, προέρχεται από εξορία και εξισλαμισμό, άγνωστο σε ποιες αναλογίες. Συνεπώς, ούτε μεγάλη στρατιωτική δύναμη αφέθηκε αρχικά στο νησί, ούτε μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων εποίκων. Αλλά πέρα κι από αυτό υπάρχει και ένας τρίτος σοβαρός λόγος, ένεκα του οποίου δεν μπορούσαν να εγκατασταθούν στο νησί, όχι μόνο Τούρκοι, αλλά και άλλοι ξένοι πληθυσμοί προς το φυσικό περιβάλλον του νησιού, τον οποίο θα διερευνήσουμε στη συνέχεια.

Η μέθοδος του εποικισμού. Φιρμάνια εποικισμού

Ο εποικισμός υπήρξε πάγια τακτική των Οθωμανών Σουλτάνων προς εδραίωση της κυριαρχίας στις νεοκατακτημένες περιοχές. Βάση του ήταν το *surgun*, δηλαδή η βίαια μετακίνηση (μαζική) πληθυσμών ή εξορία. Οι μετακινήσεις αγροτικού και αστικού πληθυσμού ήταν σύνηθες φαινόμενο κατά τον 15ο-16ο αιώνα. Σύμφωνα με την ιστορικό Βέρα Μουταφτσίεβα οι μετακινήσεις δεν ήταν τυχαίες, αλλά πραγματοποιούνταν με βάση συγκεκριμένο σχέδιο, «το οποίο απέβλεπε στον εκτουρκισμό μεγάλων βασικά χριστιανικών εκτάσεων»⁴⁰. Αλλά και ο Νεοκλής Σαρρής⁴¹ εκφράζει την άποψη ότι η μετακίνηση πληθυσμών εξυπηρετούσε εκτός των άλλων και την πάγια τακτική του εκτουρκισμού των νέων περιοχών που κατακτιόνταν με την αλλοίωση της πληθυσμιακής αναλογίας ντόπιων και ξένων. Ο Ι.Κ. Χασιώτης⁴² αναφέρεται στην πολιτική των αναγκαστικών μετακινήσεων και εγκαταστάσεων σε νεοκατακτηθείσες εξαντλημένες –λόγω του πολέμου– δημογραφικά περιοχές, και ως ενέργεια για να ενισχύσουν το ανθρώπινο δυναμικό των κατεστραμμένων αυτών περιοχών. Για τη μετοίκηση και μετανάστευση ως εργαλείο αναδιοργάνωσης, κάνει λόγο ο Halil Inalcik σε εκτενή αναφορά του στο βιβλίο του *“The Ottoman empire: Conquest, Organization and Economy”*⁴³. Για το θέμα των εκ Μικράς Ασίας μετακινήσεων πληθυσμών στην Κύπρο κατά την περίοδο 1571-1580 υπάρχουν αναφορές από τους Τούρκους ιστορικούς: Omer Lutfi Barkan⁴⁴, Ibrahim Hakki Konyali⁴⁵, Ahmet Refik⁴⁶, Fikret Alasia⁴⁷, Halil Inalcik⁴⁸.

Οι πιο πάνω ιστορικοί, παραθέτουν, μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές, έγγραφα και φιρμάνια εκτοπισμού μουσουλμανικού και χριστιανικού πληθυσμού προς την Κύπρο από την Μ. Ασία αφενός, ένεκα της δημογραφικής κατάρρευσης και του κενού που προέκυψε μετά την κατάκτηση (σφαγές, απώλειες πολέμου, εκπατρισμός κατοίκων, επιδημίες/θανατικά) και αφετέρου, για να αναρρώσει η κυπριακή οικονομία από το πλήγμα του πολέμου και της έλλειψης εργατικών χεριών κατά την πάγια τακτική, των Οθωμανών μετά από κάθε κατάκτηση. Σύμφωνα με τις πληροφορίες, εκδόθηκαν διάφορα φιρμάνια με καταλόγους υποψηφίων για μετοικεσία και των περιοχών που αφορούσαν τα άτομα αυτά, όπως επίσης και τα επαγγέλματά τους. Ο Barkan⁴⁹ παραθέτει την αρχική διαταγή που περιλαμβάνει τους λόγους μετοικεσίας, οδηγίες, πρόνοιες, τις διαδικασίες, το ποσοστό απο κάθε επαρχία, ανά οικογένεια, ανά επάγγελμα την εμπλοκή των καντήδων (ιεροδικαστών) κ.ά. Υπήρξαν ακόμα και ακυρωτικές διαταγές για την μετοικεσία κάποιων χωριών ή για αριθμό υποψηφίων, καθώς επίσης και τιμωρητικά μέτρα για όσους δραπετεύαν ή αρνούνταν να μετοικήσουν. Ο Barkan μάλιστα αναφέρει ότι: «... δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί με απόλυτον ακρίβειαν ο ολικός αριθμός των υποδειχθέντων προς εκτοπισμό ούτε εάν ούτοι πράγματι μεταφέρθησαν εις Κύπρον...υπάρχουν αρκετά κενά εις τα αρχεία...» κι ακόμα εντοπίζει ότι υπάρχουν μαρτυρίες πως: «οι κάτοικοι ωρισμένων χωριών επήραν τα βουνα δια να αποφύγουν τον εκτοπισμό εις Κύπρον και κατέστη αδύνατον να συλληφθώσιν».

Έλληνες ιστορικοί

Για τις εκτοπίσεις και τους εποικισμούς ως μεθόδους ελέγχου και εδραίωσης της κυριαρχίας των Οθωμανών ασχολείται εκτεταμένα ο Κώστας Κύρρης⁵⁰ σε βιβλίο του που αφορά την Τουρκία και τα Βαλκάνια. Με το αρχειακό Οθωμανικό υλικό που αφορούσε τους αναγκαστικούς εκτοπισμούς στην Κύπρο, ασχολήθηκαν σημαντικοί Έλληνες ιστορικοί οι οποίοι ανέδειξαν το γεγονός της μη εφαρμογής των διαταγών μετοικεσίας, καθώς και τη σημασία των ακυρωτικών φιρμανιών.

Ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης⁵¹, παραθέτει και αναλύει την αρχική διαταγή εκτοπισμού με όλες τις πτυχές, σημεία και όρους, μεταφρασμένη από τον Ο.Ι. Barkan (βλ. ανωτέρω), καθώς και άλλα σχετικά έγγραφα που αναφέρονται σε περιοχές που αφορούσε ο εκτοπισμός ή και έγγραφα σχετικά με την αρνητική στάση των υποψηφίων. Οι Θεόδωρος Παπαδόπουλος⁵² και Κώστας Κύρρης⁵³ μελέτησαν σε βάθος τα έγγραφα και κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα: α) Ο σχεδιασμένος

εποικισμός δεν πραγματοποιήθηκε παρά μόνο κατά ελάχιστο μέρος⁵⁴, διότι υπήρξαν αντιδράσεις των υποψηφίων, αφού άλλοι εκρύβονταν, άλλοι έπαιρναν τα βουνά ή προκαλούσαν ακυρωτικά φιρμάνια⁵⁵ απαλλαγής από τη μετοικεσία, χωριών ή ατόμων ή συγκέντρωναν και χρήματα για να πετύχουν πλαγίως την εξαίρεση τους. Έτσι, ελάχιστες οικογένειες έφθασαν εθελουσίως. β) Τελικά, η επιχείρηση εκτόπισης/εξορίας πήρε χαρακτήρα τιμωρίας και οι υπεύθυνοι ενέγραφαν άτομα τα οποία κατηγορούνταν για διάφορα παραπτώματα (συκοφαντία, αναίδεια, υβρισίες, ψευδολογίες, ψευδομαρτυρίες κλπ). Κάποια από αυτά, αφορούσαν αποκλειστικά Χριστιανούς, όπως ύβριση της θρησκείας του άλλου, ή μη πληρωμή φόρων, ή παρουσίαση εγγυητών μουσουλμάνων χωρίς να τους προειδοποιήσει κι ακόμα οינוποσία και πόρνευση κατά τη διάρκεια του Ραμαζανιού⁵⁶. γ) Στον υποχρεωτικό εκτοπισμό περιλαμβάνονται και πολλοί ρωμιοί Χριστιανοί από περιοχές της Καισάρειας⁵⁷. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μεγάλου Αρχιτέκτονα Mimar Sinan⁵⁸, ο οποίος ζητά και πετυχαίνει να εξαιρεθούν από τη μετοικεσία των Χριστιανών της επαρχίας Καισάρειας οι Χριστιανοί συγγενείς του, Sarioğlu Düğenci από το χωριό Kızı Burunkuz, Uliseua Mudnisan (Ελισάβετ Νισάνογλου) από το χωριό Urgur (Προκοπίου) και οι κάτοικοι από την κωμόπολη Agirnas (Άγιοι Ανάργυροι) όπου γεννήθηκε ο ίδιος. Πέτυχε δε, ακυρωτικό φιρμάνι (8 Αυγ. 1573) προς τον Καδή του Ak-dag και τον Χουσεΐν Τσαούς (Hussein Çavus) και παραδόθηκε στον μάστορα Mehmet για να το δώσει στον Σινάν. Έχει ως εξής:

«Ορισμός προς τον ιεροδίκη του Ak Ntaγ και προς τον Hüseyin Çavus.

Συμφώνως προς το φερμάνι μου, οι ραγιάδες της Καισαρείας έμελλε να εξορισθούν εις την Κύπρον. Ο μέχρι τούδε αρχηγός των αρχιτεκτόνων μου δι' αποσταλείσης μοι επιστολής του αιτείται την απαλλαγήν από την εξορίαν εις Κύπρον των κατοίκων του χωρίου Αγίρνας, ένθα ούτος κατώκει ως και των χριστιανών συγγενών του Σαρίογλου Düğenci, κατοίκου του χωρίου Kızı Bürünküz, Ülise και Kadnisan, κατοίκων του χωρίου Üस्कübü. Διατάσσω όπως, άμα τη λήξει του παρόντος μου, οι κάτοικοι του χωρίου ένθα ο αιτών κατώκει πρότερον, ως και οι προμνημονευθέντες συγγενείς του, διαγραφούν από την σχετικήν κατάστασιν, αν τυχόν ήδη κατεχωρήθησαν εις αυτήν, φροντίσατε δε να μη υποστούν ούτοι καταπίεσιν ή βασανισθούν ως εξοριστέοι. Αφού καταχωρήσετε τον ιερόν μου τούτον ορισμόν εις τον απόρρητον κώδικα, παραδώσατε αυτόν εις χείρας των».

Σε τρία φιρμάνια του Ιουνίου 1571⁵⁹, γίνεται αναφορά και στην επιλογή και αποστολή ανύπανδρων νεανίδων (bakire kızı) με προικοδότηση, για τους τούρκους στρατιώτες και τους γενίτσαρους (kul taifesi) (κυρίως όχι μουσουλμανικής καταγωγής) που έμεναν στο νησί. Σύμφωνα με τον Vergi Bedevi⁶⁰, οι νέες γυναίκες κατάγονταν από τις περιοχές Τραπεζούντα, Σινώπη, Σαμψούντα, Κερασούντα, περιοχές δηλαδή του Πόντου με πλειονότητα, τότε, Χριστιανικού και κρυπτοχριστιανικού πληθυσμού. Αλλά κάποιοι Καδήδες των περιοχών καταγωγής των νεανίδων, έσπευδαν να τις παντρεύουν με φτωχούς (fukara) προκειμένου να γλυτώσουν από την μετοικεσία, δηλώνοντας στα κατάστιχα το δικό τους όνομα σε κάθε περίπτωση. Η Υψηλή Πύλη είχε την υποψία ότι αυτοί υπεξαίρουσαν την προίκα. Μάλιστα υποχρέωσε τους υπευθύνους να εξασφαλίσουν οπωσδήποτε τη μεταφορά τους, με αυστηρή συνοδεία. Φαίνεται, όμως, ότι δεν κατέστη δυνατόν να ολοκληρωθεί αυτός ο σχεδιασμός με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν έκτροπα στο νησί από τους Τούρκους (στρατιώτες δηλαδή). Γράφει ο Pietro Valderio⁶¹ αναφερόμενος και στη φτώχεια και το μεγάλο θανατικό που ακολούθησε τον πόλεμο (1571-73): «Οι γυναίκες, άλλες οικειοθελώς ένεκα της ένδειας, άλλες με δόλο(αβανιές) και άλλες με τη βία εύκολα βρέθηκαν στην εξουσία των τούρκων σύμφωνα με τους νόμους τους, αν και ακόμη πολλές από αυτές είναι παντρεμένες, και τα παιδιά από τη φύση τους λάιμαργα ακολουθώντας τες έγιναν τούρκοι. Τώρα πια υποφέρουν κάθε μέρα από τις δολιότητες τους». Αυτό το φαινόμενο έρχεται να επισφραγίσει το γεγονός ότι ο σχεδιασμός για μεταφορά νεανίδων δεν τελεσφόρησε και ότι μάλλον δεν έφθασαν τελικά έποικοι στο νησί.

Νεότεροι Τούρκοι ιστορικοί

Πιο πρόσφατα, νεότεροι Τούρκοι, όπως οι: Gengiz Orhonlu⁶², Ahmed C. Gazioglu⁶³, Halil Kiamran⁶⁴, Vergi Bedevi⁶⁵ προσπαθούν να δώσουν ένα ψηλό συνολικό αριθμό μετοικισάντων, τον οποίο ανεβάζουν στις 8.000 μέχρι το 1581 (1585,1593), οπότε και σταματά η προσπάθεια του Σουλτάνου για εποικισμό.

Φθάνει, μάλιστα, ο Vergi Bodevi, αντλώντας από τον H. Inalcik, ο οποίος βασίζεται στα φιρμάνια εξαγγελίας των μετοικήσεων, στο σημείο να γράψει ότι όλοι αυτοί “κατοίκησαν” σε 100 περίπου άδεια χωριά, στη Μεσαορία, Μαζωτό και Πάφο. Ο H.Inalcik⁶⁶ πάντως αναφέρει επακριβώς τα εξής: «When in 1572 a census of the population and revenues of the Island was completed, it was seen that, in Mesarea and Mazoto region, 76 villages did not harbour any reaya». Είναι φανερό, ότι αναφέρεται σε 76 κατεστραμμένα χωριά ένεκα των καταστροφών από τους εισβολείς και όχι ότι κατοικήθηκαν από εποίκους. Οι Gazioglu και Orhonlu αναφέρουν ότι σχεδιαζόταν να μετακινηθούν 12.000 οικογένειες αλλά σύμφωνα με το Muhimme Defteri (No 43, p. 134, έτος 1581), μόνο 8.000 οικογένειες μεταφέρθηκαν. Παραθέτουν και ονομαστικά τα χωριά προέλευσης και τους αριθμούς υποψηφίων μετοίκων από διάφορα χωριά. Ο Orhonlu⁶⁷ διατείνεται πως σε έγγραφο ημερομηνίας 7/1/1581 παρουσιάζεται ότι από τις 12.000 που εστέλλονταν σταδιακά, έφθασαν οι 8.000, και αποδέχεται ότι κάποιος δεν έφθασαν ποτέ στο νησί. Εντούτοις ο Ronald Jennings⁶⁸, έγκριτος Αμερικάνος ιστορικός, αμφισβητεί στα κείμενά του την πληροφορία του Orhonlu, διότι μελέτησε ο ίδιος στο Αρχείο, όπου φυλάσσεται το συγκεκριμένο έγγραφο της 7/1/1581, και θεωρεί ότι ο Orhonlu υπέπεσε σε σοβαρό λάθος. Στο χειρόγραφο αναγράφεται (στην Οθωμανική γραφή) “Sekiz yüz nefer” = 800. Ο Orhonlu, όμως, θεωρεί λανθασμένα⁶⁹ ότι γράφει bin (or alti bin), ανεβάζοντας τον αριθμό 800 σε 8000!

Το σημαντικό αυτό έγγραφο ήταν η απάντηση της Υψηλής Πύλης σε έγγραφη αναφορά της Διοίκησης της Κύπρου, που 10 χρόνια μετά την εισβολή (1570-1581), λέει ότι υπάρχουν στην Κύπρο μόνο 800 ενήλικοι άντρες εγγεγραμμένοι στο νέο Register και στην παρούσα φάση μόνο οι μισοί παρέμειναν στο νησί. Ως εκτούτου, η Υ. Πύλη θορυβημένη, ζητά να της αποσταλούν τα ονόματα και τα χωριά όσων εστάλησαν στην Κύπρο και όσων δραπετεύσαν και επομένως ελλείπουν {(6.226) (163/70 (17) Muhimme defteri, nu. 43, S. 134 hukum 231)}.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως οι διάφοροι δια της βίας επιλεγμένοι για μετοίκηση στην Κύπρο, παρά τα πλεονεκτήματα αφορολογησίας, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, κατάφερναν να αποφεύγουν την όποια εγκατάσταση στην Κύπρο ή και να δραπετεύσουν τελικά. Η πλειονότητα των καταγραφέντων ως Τούρκων, ήταν προφανώς εκ των βίαια εξισλαμισμένων κατοίκων.

Σώζονται, επίσης, αναφορές για φιρμάνια εποικισμού Εβραίων (8.10.1576 και 22/8/1577) για την Αμμόχωστο, που και γι’ αυτά δεν υπάρχει βεβαιότητα εάν πραγματοποιήθηκαν. Σίγουρα, όμως, με δύο άλλα φιρμάνια στη συνέχεια (23/5/1578 και 5/1/1579), ο Σουλτάνος άλλαξε γνώμη και απαγόρευσε τον εκτοπισμό Εβραίων για την Κύπρο⁷⁰.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να παρατεθεί, μια σημαντική μαρτυρία του Βενετού Γενικού Προνοητή και Σύνδικου, Vernardo Sagredo, (4 χρόνια μετά από την Οθωμανική κατοχή 1575, που σε υπόμνημα του το οποίο σώζεται στον τρίτο τόμο του Luis De Mas Latrie,) που μαρτυρεί⁷¹ ότι δύο Κύπριοι τον πληροφόρησαν τα εξής: «Οτι η Κύπρος ήταν σε άθλια κατάσταση, πολλοί Κύπριοι εγκατέλειψαν το νησί και άλλοι καθημερινά εγκαταλείπουν το νησί ενώ την ίδια στιγμή οι Τούρκοι στέλνουν τουρκικές οικογένειες στο νησί προς εγκατάσταση, τις οποίες όμως μόλις φθάσουν στο νησί αποδεκατίζει ο θάνατος λόγω της μεγάλης θερμότητας του κλίματος»⁷². Η θεωρία, βέβαια, του θανάτου από την πολλή ζέστη, φαντάζει απλοϊκή.

Χρειάζεται κάτι περισσότερο, για να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε αυτές τις πληροφορίες: Πάντως, και νεότεροι Ιστορικοί τείνουν να αποδεχτούν ότι η άποψη ότι μεταφέρθηκαν πολλοί έποικοι στο νησί δεν έχει έρεισμα. Ο Gilles Grivaud θα γράψει: «Οι σπάνιες προσπάθειες

εγκατάστασης νέων εποίκων (Τουρκομάνοι τον 17ο αιώνα, Τσερκέζοι τον 19ο αιώνα) δεν επιτυγχάνουν να δώσουν λύση στην έντονη έλλειψη εργατικών χεριών, πρόβλημα [...] ιδιαιτέρως λόγω της απόρριψης από τους Κυπρίους των εποίκων διαφορετικής εθνικότητας»⁷³. Ο Ι. Θεοχαρίδης⁷⁴ θεωρεί ότι πέρα από τα αρχικά φιρμάνια (1572-1580) οι εποικισμοί συνεχίστηκαν «...και αργότερα, όλη σχεδόν την περίοδο της Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο εκτοπιζόνταν μουσουλμανικές ομοιογενείς ομάδες...». Θα πρέπει να παρατηρήσω ότι αφενός η αναφορά είναι ασαφής και αόριστη αφού δεν αναφέρονται αριθμοί και συχνότητα εγκατάστασης και αφετέρου ότι είναι άνευ τεκμηρίων και δεν διευκρινίζεται εάν επιβίωσαν στις κλιματικές συνθήκες της Κύπρου. Σε κάποιες καταγραφές που εντοπίζονται σε άλλο έργο του⁷⁵ και τις οποίες χρησιμοποίησε και ο Grivaud⁷⁶ γενικευμένα (χωρίς να αναφέρει τον αριθμό), γίνεται αναφορά σε Τουρκομάνους Κούρδους, 32 τον αριθμό, που κατοικούσαν στην Πάφο και την Κερύνεια το 1722.

Το 'θερμό' κλίμα της Κύπρου

Πολλοί ερευνητές έχουν καταγράψει τη διαχρονική εμφάνιση των επιδημιών, όπως η πανώλη και η φθορά του πληθυσμού από αυτήν. Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, η επιδημία έφθιρε διαχρονικά, το 1/3, το 1/2 ή και τα 2/3 του πληθυσμού. Για παράδειγμα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, αμέσως μετά την κατοχή 1571-1573 μια επιδημία πανώλης εξόντωσε 25.000 άντρες στην Κύπρο καθώς και άλλες 50.000 γυναίκοί και παιδιά (Σύνολο 75.000)⁷⁷.

Σύμφωνα⁷⁸ μάλιστα με μια σουλτανική διαταγή (Δεκ. 1573) προς τον κυβερνήτη και στον Δεφτερδάρη (αρχιταμία, θησαυροφύλακα) της Κύπρου, μαθαίνουμε ότι οι δύο τελευταίοι τον είχαν ειδοποιήσει ότι τα χρήματα για τους μισθούς των γενιτσάρων δεν επαρκούσαν, διότι ο αριθμός των φορολογουμένων που είχαν πεθάνει από την πανώλη ήταν υπερβολικά μεγάλος και τα λεφτά δεν ήταν αρκετά για μισθούς. Όμως ο Vernardo Sagredo αναφέρθηκε στο «θερμό κλίμα» που σύμφωνα με τους ερευνητές η αναφορά αυτή που εμφανίζεται συχνά στα κείμενα, αφορά την ελονοσία (μαλάρια) και υπάρχουν πάρα πολλές καταγραφές διαχρονικά για παρόμοιες περιπτώσεις θανάτων. Το φαινόμενο του «ζεστού κλίματος», μαλάριας, ελονοσίας, ήταν ανέκαθεν ένα μεγάλο πρόβλημα στον κυπριακό χώρο και ειδικά στις πεδιάδες και τα παράλια. Από τα περιηγητικά κείμενα των περασμένων αιώνων⁷⁹, αντλούμε πάμπολλες πληροφορίες για μεμονωμένους θανάτους από πυρετούς. Οι ντόπιοι κάτοικοι υπέφεραν συνεχώς από πυρετούς ελονοσίας. Οι πυρετοί άρχιζαν από την άνοιξη και συνεχίζονταν μέχρι το φθινόπωρο. Προκαλούσαν τον θάνατο σε πολλές περιπτώσεις. Αυτό που εντοπίζεται είναι το ότι οι ξένοι προς το περιβάλλον επηρεάζονταν περισσότερο.

Μαρτυρίες, εξάλλου, υπάρχουν από την εποχή της Φραγκοκρατίας. Την περίοδο των Σταυροφοριών, πέθαναν μάλιστα (1248-1249), λόγω του ανθυγιεινού κλίματος, 250 σταυροφόροι που στάθμευσαν στην Κύπρο καθ' οδόν για την Αίγυπτο⁸⁰. Οι σχετικές αναφορές είναι πολλές και συνεχείς στη διαδρομή της κυπριακής ιστορίας.

Πέρα από τα στοιχεία που συναντούμε σκόρπια στα βιβλία που διασώζουν περιηγητικά κείμενα, όπως των C.D.Cobham⁸¹ και Α. Παυλίδη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν κι άλλες εκδόσεις με πληθώρα αναφορών για τη μάστιγα της μαλάριας. Αναφέρω εδώ τους, Θουκυδίδη Ι.⁸² με στοιχεία από τους περιηγητές του 18ου αιώνα για το νοσηρό κλίμα, τον ελώδη πυρετό, και την απώλεια ανθρωπίνων ζωών, ένεκα της ασθένειας αυτής, τον Κωνσταντίνο Κωμοδική⁸³ με το δικό του βιβλίο για τα Βραχέα χρονικά για την Κύπρο (12ος-16ος αι.) και τον Jennings R. με τις αναφορές του για την μαλάρια⁸⁴ στο νησί από το 1396 -1696 (βλ. Πιν. 1).

Δεν είναι, λοιπόν, παράδοξο το γεγονός της αποτυχημένης προσπάθειας της Υψηλής Πύλης να εποικίσει το νησί, αφού η ελονοσία απειλούσε κάθε ξένο που εγκαθίστατο στο νησί.

Τα φιρμάνια εκτοπισμού και οι προσπάθειες εποικισμού σταμάτησαν, όπως ήδη αναφέρθηκε, γύρω στο 1580 ή και λίγα χρόνια αργότερα, με ελάχιστες αρχειακές αναφορές στα χρόνια που

ακολούθησαν και που όμως αφορούν θέματα μετακίνησης φυλακισμένων προς τις φυλακές της Κύπρου ή μικρού αριθμού εποίκων, των οποίων η επιβίωση αμφισβητείται ένεκα των ιδιαιτεροτήτων συνθηκών που προκαλούσε η ελαιοκομία. Τα χρόνια που ακολούθησαν δεν μαρτυρούνται από τη βιβλιογραφία ή από τις γνωστές τουλάχιστον πηγές, προσπάθειες μαζικών εποικισμών στο νησί.

Πολύ αργότερα, και μετά τους διωγμούς που υφίστατο ο κυπριακός πληθυσμός, πριν και κατά την περίοδο που ακολούθησε την Ελληνική Επανάσταση του 1821 μέχρι και τις μεταρρυθμίσεις του Hattı Humayun (1858), και ένεκα της συνεχιζόμενης τάσης φυγής των Χριστιανών από το νησί⁸⁵, επανέρχεται, από την Οθωμανική εξουσία, η φιλοσοφία της πρακτικής της μεταφοράς μεγάλων αριθμών εποίκων στο νησί.

Η τελευταία περίοδος της τουρκοκρατίας

Φυγή κατοίκων

Η τελευταία περίοδος της οθωμανικής κατοχής/Τουρκοκρατίας, από το 1859 (Hattı Humayun) και εξής, παρά τις μεταρρυθμίσεις δεν ήταν και η καλύτερη, αφού δεν άλλαξε η νοοτροπία των εκάστοτε διοικούντων που τις πλείστες φορές υπεξαίρουσαν χρήματα από το θυλάκιο του φόρου⁸⁶ και συνέχιζαν να καταπιέζουν τους Χριστιανούς φορολογούμενους⁸⁷.

Αυτή η συνεχής απάνθρωπη συμπεριφορά εξακολούθησε να οδηγεί κατά διαστήματα τους Χριστιανούς του νησιού σε φυγή/δραπέτευση. Για παράδειγμα δραπετεύουν τα έτη: 1860 μεγάλος αριθμός, προς Συρία, Αίγυπτο, Ελλάδα, 1865-66 1.500 άνδρες, προς Σουέζ και Ελλάδα, 1873-74 12.000 άνδρες, 1877 2.000, προς Ελλάδα.

Μετά την υπογραφή του Hattı Humayun, ήδη από το 1858, οι Τούρκοι επανήλθαν στις παλιές τους δεσποτικές ενέργειες καταπίεσης. Σύμφωνα με τον Έλληνα Πρόξενο, παρατηρήθηκε, το 1860, ένα μεγάλο κύμα εκπατρισμού Χριστιανών, προς Συρία, Αίγυπτο και Ελλάδα⁸⁸.

Οι προξενικές μαρτυρίες, λοιπόν, για μαζική φυγή των κατοίκων είναι πολλές. Έτσι το 1865-66 φυγαδεύονται πάρα πολλοί Χριστιανοί προς το Σουέζ και την Ελλάδα για να γλυτώσουν από τους φόρους και την αγγαρεία⁸⁹.

Τραγικά μαζικά, ήταν η φυγή του 1873-74, αφού εγκαταλείπουν το νησί 12.000 Χριστιανοί Έλληνες κάτοικοι⁹⁰. Μικρότερης έκτασης προσπάθεια έγινε και το 1877, έτος κατά το οποίο έσπευσαν να αναχωρήσουν για Ελλάδα 2.000 άνδρες Χριστιανοί, για να αποφύγουν «μελετουμένην κατ' αυτών στρατολογία» από την Τουρκική Διοίκηση του Αχμέτ Κιαμλ Πασά⁹¹.

Ανάλογη τάση είχαμε και το Μάη του 1877, οπότε ένεκα εκφοβισμού οι κάτοικοι κατευθύνονται είτε στα ορεινά, είτε στα παράλια για διαφυγή⁹².

Προσπάθειες εποικισμού

Παρά τις διατάξεις του Hattı Humayun περί ισονομίας κλπ, σε ένα νέο κλίμα καταπίεσης και αδικιών στο νησί⁹³, όπου ούτε και ο Σουλτάνος μπορούσε να ελέγξει, ανασύρεται ξανά η απειλή περί μελλοντικής προσέλευσης χιλιάδων Κιρκάσιων, πράγμα που «ενέπνευσε τρόμον στον λαό»⁹⁴.

Τον Αύγουστο του 1860, αγκυροβόλησε στον όρμο της Λάρνακας ιστιοφόρο με 97 ένοπλους Δρούζους Άραβες και άλλους Μουσουλμάνους που είχαν καταδιωχθεί ως ταραξίες από τον Αντίβασιλέα (και οι οποίοι έλεγαν ότι θα έλθουν άλλα 5 πλοία)⁹⁵. Οι πρόξενοι Λάρνακος⁹⁶ συσκέπτονται με τις επιτόπιες αρχές συγκεντρώνοντας προμήθειες και ζωτροφίες για να τους τις δώσουν με σκοπό να φύγουν ενώ ταυτόχρονα ειδοποιούν και καταφθάνουν στο νησί πολεμικά κανονιοφόρα πλοία (8/7/1860, 5/8/1860, 10/8/1860 και άλλα). Έτσι, μετά τις παρεμβάσεις και ενέργειες του προξένου της Γαλλίας Darasse, οι ξένοι κατευθύνθηκαν προς την Βηρυτό. Η στάση και οι προσπάθειες των προξένων που πέτυχαν αναχώρηση των Δρούζων και που ουσιαστικά

προστάτευαν τους κατοίκους του νησιού, δεν αναχαίτισαν και τον σχεδιασμό της ντόπιας διοίκησης (μετζιλίσι), που σύμφωνα με τον πρόξενο Darasse⁹⁷, έστειλε “Μασπατάν” στην Κωνσταντινούπολη και ζήτησε να σταλούν στο νησί 1.000-1.500 Κιρκάσιοι. Πρόταση που αποδέχθηκε ο Μέγας Βεζίρης. Αναφέρει, επίσης, ο Darasse, ότι οι Μουσουλμάνοι είναι κακώς διατεθειμένοι και ο πληθυσμός είναι ταραγμένος. Ζητά λοιπόν παρέμβαση για να μην υλοποιηθεί ο σχεδιασμός αυτός. Στο Αρχιεακό υλικό δεν φαίνεται να υπάρχει συνέχεια στο γεγονός, αλλά ούτε και άλλες πληροφορίες σε εφημερίδες ή την “Παράδοση” και προφανώς δεν υπήρξε υλοποίηση.

Ανάλογη είναι και η περίπτωση του Σεπτεμβρίου του 1864. Σαράντα πρόκριτοι της Λάρνακας διαμαρτυρήθηκαν σε 13 υποπρόξενους της πόλης ότι πρόκειται να αποβιβασθούν στο νησί, με τρία πλοία, 3.000 Κιρκάσιοι οι οποίοι κατά την καταγγελία έχουν «*ληστρικές διαθέσεις πορίζονται με αθέμιτα προς το ζειν μέσα*» και... «*διαδίδωσι τυφώδες και ολέθριαν νόσον και ενέπλησαν τρόμον τον λαόν*»⁹⁸. Οι πληροφορίες απεστάλησαν από τον Έλληνα Υποπρόξενο προς τον Γενικό Διοικητή Χαλέτ Μπέην στη Λευκωσία. Σε έγγραφο της 4/16 Οκτωβρίου 1864, εντοπίζεται ότι ένεκα της φήμης, ότι είναι ατίθασοι ληστές προσβεβλημένοι με επιδημική νόσον, οι Χριστιανοί τρομοκρατήθηκαν και προς αποτροπή διάδοσης της, ζήτησαν να δουν τον Διοικητήν ο οποίος όμως αρνήθηκε να τους δεχτεί.

Σύμφωνα με τα έγγραφα, στα πλοία επιβιβάστηκαν, αρχικά, 2700 Κιρκάσιοι. Καθ’ οδόν χάθηκαν πολλοί και έφθασαν, τελικά, στο νησί 1343, οι οποίοι, όμως, πέθαιναν 30-40 ημερησίως.

Η Χριστιανική Κοινότητα εξέφραζε συμπάθεια και επιθυμία να τους βοηθήσει, ενώ οι Τούρκοι τους πετούσαν ζωντανούς στη θάλασσα⁹⁹. Η διαμαρτυρία των κατοίκων προς τους προξένους σώζεται στα Αρχεία του Foreign Office. Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, σε επιστολή του¹⁰⁰ προς τους Λαρνακείς, αναφέρει ότι έκαμε τις δέουσες παραστάσεις προς την Α.Ε. τον Διοικητή Κύπρου, ο οποίος τον διαβεβαίωσε ότι επρόκειτο για ασημαντα επεισόδια και ότι οι κάτοικοι «εκδήλωσαν τη συμπάθειά τους προς τους αποίκους αμ αποβάντες»¹⁰¹. Στις 12 Οκτωβρίου, ο Έλληνας Υποπρόξενος ενημερώνει ξανά για το θέμα τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών. Επαναλαμβάνονται γενικά οι πληροφορίες και εντοπίζεται ότι κάποιοι κάτοικοι σπλίζονται αλλά στη συνέχεια επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι οι Χριστιανοί προσπαθούν να βοηθήσουν τους άρρωστους Κιρκάσιους, ενώ οι Τούρκοι απαγορεύουν χριστιανική βοήθεια και τους πετούν ζωντανούς στη θάλασσα¹⁰². Σε σχετικό έγγραφο¹⁰³ του Αγγλου προξένου Lang, που απευθύνεται στον Υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας, Stuart, με ημερομηνία 17 Οκτωβρίου 1864, αναφέρεται το γεγονός ότι προσάραξαν με τρία σκάφη (Brigs) 2600-2.700 Κιρκάσιοι, πλείστοι των οποίων ήταν άρρωστοι πεινασμένοι και τρεις ημέρες χωρίς νερό. Αποβιβάστηκαν 1.400 και από αυτούς μόνο 550 επιβίωσαν κατά κάποιο τρόπο. Κάθε μέρα, αναφέρει, ξεβράζει η θάλασσα νεκρά σώματα που πετάχτηκαν από τα πλοία σ’ αυτήν, ζωντανοί. Αναφέρει επίσης ο Lang ότι αυτοί οι άνθρωποι πέθαιναν 30-50 ημερησίως. Μέχρι τις 26 Δεκεμβρίου, μόνο 200 Κιρκάσιοι ήταν ζωντανοί και εστάλησαν στη Λευκωσία¹⁰⁴.

Κατά τα επόμενα δύο χρόνια συναντούμε σκόρπιες αναφορές σε οθωμανικά έγγραφα για μετακινήσεις των εναπομεινάντων Κιρκάσιων /Τσιερκεζών, την οικονομική ενίσχυση¹⁰⁵ τους, τη φροντίδα για εγκατάσταση τους σε τσιφλίκι¹⁰⁶ (1865), τις δυσκολίες επιβίωσης (1866) και θανάτου¹⁰⁷ τους, την τελική εγκατάσταση ελαχίστων από αυτούς, σε τσιφλίκι στην Επισκοπή κοντά στη Λεμεσό¹⁰⁸, που, όμως, στο τέλος απωλέσθηκαν τα ίχνη τους αφού καμιά πληροφορία δεν διασώθηκε για την τύχη τους. Την ίδια χρονιά, η κατάσταση είναι θλιβερή στο νησί και η γεωργική παραγωγή πολύ χαμηλή, παρολαυτά, διπλασιάζονται οι φόροι με αποτέλεσμα χίλιοι πεντακόσιοι (1.500) Χριστιανοί να εκπατρισθούν στην Ελλάδα¹⁰⁹. Εκπατρισμούς επίσης είχαμε, όπως ήδη αναφέρθηκε και το 1873¹¹⁰, ένεκα της ανομβρίας και της φτώχειας που επακολούθησε.

Αλλά και στις αρχές του 1878, τον Φεβρουάριο, παρατηρήθηκε τάση φυγής, όταν ο λαός «ένεκα των αυθαιρεσιών της Διοίκησης και των φόρων,... σχεδόν επεγυμνώθη[...],περίδακρυς

περιφέρεται εις τας πόλεις ζητών παρά των ολίγων κερδοσκόπων επί δανείω, τον άρτον του»¹¹¹. Την ίδια στιγμή η Υ. Πύλη με τηλεγράφημά της ημερομηνίας 30 Ιανουαρίου, ειδοποιεί ότι πρόκειται να στείλει στο νησί 4.000 Κιρκάσιους¹¹² και απαιτεί να τους «διαθρέψει και φιλοξενήσει επί τιναν καιρόν»... και να τους εγκαταστήσει σε καταλύματα. Φόβος κατακλύζει τους κατοίκους διότι πιστεύουν ότι «το πλείστον είναι οι διαβόητοι επί αρπαγή και ληστεία Κιρκάσιοι». Ο Διοικητής Κύπρου διέταξε μάλιστα όλες τις υποδιοικήσεις του νησιού να το φροντίσουν.

Όπως ήταν φυσικό, ο Αρχιεπίσκοπος και οι Χριστιανοί Αζάδες διαμαρτύρονται¹¹³ (7/2/1878) αλλά δεν εισακούονται και οι κάτοικοι καταφεύγουν στον Έλληνα πρόξενο Βασιλειάδη για να μεσολαβήσει για αναστολή της απόφασης. Για το θέμα αυτό σώζεται επίσης και η διαμαρτυρία των Λεμεσιανών (77 υπογραφές)¹¹⁴ δια του εκεί Υποπρόξενου, Σίμου Μενάρδου.

Η φήμη των επικίνδυνων Κιρκάσιων απλώνεται και παίρνει διαστάσεις. Στις 20 Φεβρουαρίου ομάδα τρομοκρατημένων¹¹⁵ κατοίκων διαμαρτύρεται ξανά, επειδή υπάρχει η πληροφορία περί άφιξης Πομάκων προσφύγων και ζητούν¹¹⁶ να εμποδιστεί η αποστολή τους στην Κύπρο. Άλλες διαμαρτυρίες αναφέρονται σε άφιξη Κούρδων, Τατάρων και Αθίγγανων¹¹⁷. Σύμφωνα με τον Υ/πρόξενο Βασιλειάδη¹¹⁸, η μεταφορά τους γίνεται με το ατμόπλοιο «Φλώρα», τη «Σφιγγα» κ.ά. μέσω Σμύρνης και αφορά 3.000 ψυχές. Το θέμα φαίνεται όμως να συνεχίζεται διότι σε αναφορά του, ημερομηνίας 20/4 Μαρτίου, ο εθνικός προσδιορισμός των υποψηφίων εποίκων φαίνεται να είναι ασαφής στην αντίληψη των Χριστιανών του νησιού που τους χαρακτηρίζουν κάθε φορά διαφορετικά. Οι διαμαρτυρίες προς τον Διοικητή της Κύπρου και τους προξένους πέτυχε την άοπλον αποβίβασιν και την αυστηρή αστυνομική επιτήρησή τους.

Παρόλα αυτά οι διαμαρτυρίες συνεχίζονται για να εμποδιστεί η αποστολή και παραμονή των προσφύγων αυτών στην Κύπρο¹¹⁹. Πράγματι, μια οκτασέλιδη αναφορά του Υποπρόξενου Η. Βασιλειάδη¹²⁰, της 28ης Φεβρουαρίου, ξεκαθαρίζει το σκηνικό και δίνει τις σωστές διαστάσεις της υπόθεσης αυτής. Επρόκειτο για τους σφαγείς των Χριστιανών της Βύζας και του Βουργαζίου που απέπλευσαν 2.500 μαζί με τα γυναικόπαιδα, με το Αυστριακό ατμόπλοιο «Σφιγγα», από την Καβάλα για την Λαοδικεία. Κοντά στην Κύπρο, όμως το πλοίο πήρε φωτιά και εξώκειλε στη θέση Παλλούρα της Καρπασίας, (κοντά στο χωριό Βοκολίδα). Χάθηκαν 450 άτομα αλλά οι υπόλοιποι αφού λήστεψαν το πλήρωμα του πλοίου, οπλισμένοι μέχρι τα δόντια, διέφυγαν στα δάση, και εν τέλει έφτασαν στο Τρίκωμο και εγκαταστάθηκαν στο σπίτι του Άγγλου Philippe Macloclen.

Ο Πρωθυπουργός της Υψηλής Πύλης διέταξε τον Διοικητή της Κύπρου να τους μαζέψει και να τους στείλει, αυτούς στην Πτολεμαίδα και άλλους που αναμένονταν να φθάσουν στο νησί, στην Αττάλεια της Ανατολής. Ο διοικητής, όμως, τους μάζεψε στην επαρχία Αμμοχώστου και επρόκειτο να τους διανείμει σε διάφορα χωριά της νήσου! Έτσι, οι διαμαρτυρίες εντάθηκαν. Από αναφορά της 8ης Μαρτίου¹²¹, μαθαίνουμε ότι οι Κιρκάσιοι της “Σφιγγός”, που κατακάηκε, θα επιβιβάζονταν σε Αυστροουγγρικό πλοίο που θα ερχόταν στις 10 Μαρτίου¹²² για να τους παραλάβει από την Αμμόχωστο και να τους μεταφέρει στην Άκρα της Πτολεμαίδας, άοπλους και με επιτήρηση.

Οι πληροφορίες αυτές φαίνεται να ταυτίζονται και να ξεκαθαρίζουν ένα αχρονολόγητο σχέδιο φερμανίου για εποικισμό, που διασώζει ο Ι. Θεοχαρίδης¹²³, και το θεωρεί ως έγγραφο του 19ου αιώνα, που πιθανόν να έχει εκδοθεί, το οποίο απευθύνεται στον Βαλή της Ανατολίας και ζητά να ληφθούν μέτρα για τις κοινότητες των Πουρούκων κ.ά., που είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο, επιδίδονταν στη ληστεία και είχαν προκαλέσει αναστάτωση. Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, καμία από τις επαπειλούμενες εγκαταστάσεις ξένων δεν πραγματοποιήθηκε, αφού δεν σώζονται αρχειακές ή άλλες βιβλιογραφικές πληροφορίες περί πραγματοποίησης της εγκατάστασης. Οι διαμαρτυρίες εξάλλου φθάνουν στο Λονδίνο¹²⁴ και προς τους Σάλσβουρη – as Foreign Secretary – και Λαγιάρντ Όστιν, – Πρέσβη της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη – μέσω της Ελληνικής πρεσβείας εκεί και μεταφέρουν τις διαμαρτυρίες και τους προβληματισμούς περί εγκα-

ταστάσεως εποίκων στην Κύπρο.

Οι αναφερόμενοι άνδρες, ως γνωστόν, ήταν αυτοί που διαπραγματεύτηκαν την εξασφάλιση της Κύπρου για την Αγγλία στο Συνέδριο του Βερολίνου.

Προσπάθειες εποικισμού μετά την κατοχή της Κύπρου από τους Άγγλους

Οι σχεδιασμοί για εποικισμό

Η εμφάνιση των Άγγλων αποικιοκρατών στο νησί, τον Ιούλιο του 1878, αναπτέρωσε τις ελπίδες του ο χριστιανικού πληθυσμού του νησιού για απελευθέρωση και ένωση με τον υπόλοιπο Ελλαδικό κορμό. Δυστυχώς, η Αγγλική Διοίκηση του νησιού παρατηρώντας ότι ήταν σχεδόν αδύνατο να χειραγωγήσει τον χριστιανικό πληθυσμό του νησιού, που ζητούσε επίμονα απελευθέρωση και Ένωση με την Ελλάδα, ευνόησε σκανδαλωδώς το μουσουλμανικό στοιχείο, παρεμπόδισε την επιστροφή στην Ορθοδοξία των κρυπτοχριστιανών/λινοπαμπάκων και προσπάθησε να φέρει ξένους πληθυσμούς, ως αντίβαρο στις εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων του νησιού.

Σε άρθρο της εφημερίδας «Κλειώ» της Τεργέστης, την ίδια εποχή, μνημονεύεται απόσπασμα από την αγγλική εφημερίδα «Εξεταστής». «*Ανάγκη επί πάσι να ανατολισθεί ο πληθυσμός αυτής... δι' αθρόων εποίκων από την Ευρωπαϊκήν Τουρκίαν*»¹²⁵. Στο ίδιο άρθρο, αναφέρεται ότι υπήρξαν σκέψεις για μεταφορά¹²⁶ στο νησί, 30.000 προσφύγων της Ευρωπαϊκής Τουρκίας «ίνα αποικισθώσι εν αυτή ως γεωργοί», την ουσία, όμως για να αποτελέσουν αντίβαρο στις εθνικές διεκδικήσεις των Κυπρίων. Η ιδέα, όμως, ένεκα των αντιδράσεων όλων των κατοίκων δεν πραγματοποιήθηκε. Γράφει, εξάλλου, σχετικά σε επίσημη αναφορά του και ο πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο, Ηλίας Βασιλειάδης: «Διότι φημίζεται προ ημερών ότι η Αγγλική Κυβέρνησις διανοείται να εγκαταστήσει προσεχώς εν τη Νήσω μέγαν αριθμόν αποίκων Άγγλων και ίσως Μεληταίων»¹²⁷ (Μαλτέζων). Ανάλογες αναφορές για το ίδιο θέμα υπάρχουν και στο Αρχείο του F.O.¹²⁸, όπου ο sir Andrew Digli –crown advocate to the Malta government– και ο Wolseley –first judicial advisor– προτείνουν τη μεταφορά Μαλτέζων στην Κύπρο επειδή, όπως γράφει, οι Μαλτέζοι, αντίθετα με τους Κύπριους, θα είναι πάντα πιστοί το Στέμμα¹²⁹. Φυσικά, ο γηγενής πληθυσμός, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι (το Μεγάλο Συμβούλιο Χριστιανών και Μουσουλμάνων), αντιδρούσαν στην ιδέα της εγκατάστασης ξένων πληθυσμών στο νησί¹³⁰. Παρ' όλα αυτά οι Άγγλοι ξεκίνησαν να υλοποιούν τον σχεδιασμό διερευνώντας πού και με τι αριθμούς θα μπορούσαν να εγκατασταθούν Μαλτέζοι ή Τούρκοι μετανάστες στο νησί. Σύμφωνα με το Αρχαιακό υλικό, οι Βρετανοί έψαχναν χώρο στο νησί, για πιθανή εγκατάσταση αποίκων από την Τουρκία ή τη Μάλτα¹³¹. Έτσι, ξεκίνησε αρχικά ένας σχεδιασμός για εγκατάσταση Μαλτέζων στο νησί. Ο Γενικός Γραμματέας Αποικιών απευθύνει προς όλους τους Διοικητές των Επαρχιών της Κύπρου ερωτήματα για να διερευνηθεί κατά πόσο υπήρχε γη, για να εγκατασταθούν ξένοι πληθυσμοί. Σώζεται η απάντηση του Διοικητή Επαρχιών προς την Γενική Γραμματεία στην Αγγλία, όπου συγκεκριμενοποιεί τις τοποθεσίες ανά επαρχία. «Chief Secretary asks all Commissioners to report if any land is available to establish Maltese Colonies»¹³². Και σε άλλο έγγραφο περιγράφεται “Land sought for a probable settlement of Colonies from Turkey or from Malta»¹³³. Για παράδειγμα¹³⁴ στην Επαρχία Λάρνακας προτείνονται τα χωριά Μενεού, Περβόλια, Κίτι, Σοφτάδες. Στην επαρχία Αμμοχώστου, τα χωριά Σύγκραση, Άσσια, Γύψου, Σωτήρα Αθηαίνου, Δερύνεια,, Τρίκωμο και Τοπισίκιογυ. Ανάλογες προτάσεις έστειλαν και οι Διοικητές των επαρχιών Λευκωσίας, Πάφου και Κερύνειας. Περί Μαλτέζων γίνονται σχετικές αναφορές¹³⁵ σε διάφορα έγγραφα 1878-1880, που σώζονται στο Κρατικό Αρχείο της Κύπρου. Η μεταφορά 45 ή 43 Μαλτέζων τεχνιτών¹³⁶, τον Αύγουστο, θα είναι μια πρώτη προσπάθεια. Όμως γρήγορα οι 32-33 άρχισαν να υποφέρουν από μαλάρια και πολύ σύντομα πέθαναν. Έτσι, και οι υπόλοιποι 12 οδηγήθηκαν πίσω στην Μάλτα¹³⁷.

Ήταν φανερό πλέον για τους Άγγλους, ότι η μακροχρόνια φυσική επιλογή επιβίωσης που

διαμορφώθηκε στο ντόπιο πληθυσμό της Κύπρου, και τον προστάτευε σε μεγάλο βαθμό από την ελονοσία (την οποία μετέδιδαν τα κουνούπια), δεν ίσχυε και για τους ξένους πληθυσμούς που έφθαναν στο νησί.

Η ελονοσία και οι Άγγλοι

Όμως, δεν ήταν μόνο οι Μαλτέζοι που επλήγησαν από την ελονοσία. Μεγάλα προβλήματα παρουσιάστηκαν και στον Αγγλικό στρατό κατοχής. Οι Βρεττανοί στρατιώτες πέρασαν δραματικές στιγμές με τη μαλάρια να τους θερίζει σε συνθήκες μάλιστα δύσκολες (ζέστη, ανθυγιεινό περιβάλλον, έμεναν σε ακατάλληλες σκηνές)¹³⁸. Ήδη η πρώτη επίσημη έκθεση των ιατρικών υπηρεσιών γράφει ότι: «Το 25% όλης της δυνάμεως θα βρίσκεται στον κατάλογο των ασθενών στο τέλος μόνο της πρώτης εβδομάδας»¹³⁹. Τα Στρατεύματα στάθμευσαν αρχικά δίπλα στις πόλεις, σε πεδινό χώρο. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1878 η εφημερίδα "Graphic"¹⁴⁰ αναφέρεται σε 13 θανάτους από την ημέρα της άφιξης των αγγλικών στρατευμάτων και σε μεγάλο αριθμό στρατιωτών που υπόφεραν από τη μαλάρια. Στις 28 Σεπτεμβρίου, σύμφωνα με τις τελευταίες εκθέσεις¹⁴¹: «ο Πυρετός ξέσπασε και πάλι στο Δάλι και 40 από τους 2.622 άνδρες βρίσκονταν είτε στο νοσοκομείο είτε εκτός καθήκοντος. Συνέβησαν 21 θάνατοι μέχρι στιγμής. Έχουν φθάσει δύο πλοία γεμάτα με σκηνές την Τρίτη και εν όψει της αυξήσεως της ανθυγιεινότητας, η οποία θα είναι δυνατό να είναι το αποτέλεσμα της επερχομένης υγρής περιόδου, δόθηκαν οδηγίες για απομάκρυνση του 101^{ου} Συντάγματος από το νησί».

Εντοπίζοντας, λοιπόν, τον σοβαρό κίνδυνο, από την ελονοσία, για την υγεία αλλά και την στρατιωτική αποτελεσματικότητα των ανδρών, αποφασίζουν να μετακινήσουν τα στρατόπεδα σε ορεινές περιοχές όπου ο κίνδυνος μόλυνσης ήταν μηδαμινός. Εννέα μήνες μετά την κατοχή, ο αρχίατρος Χιουμ, σε έκθεση του προς το Υπουργείο Πολέμου μέσω του υποστρατήγου Wolseley, Διοικητή του στρατού της Κύπρου (Μάρτης 1879), επιβεβαιώνοντας τους πιο πάνω αριθμούς καταλήγει¹⁴²: «Όσον αφορά το μέλλον, σκοπεύω να μετακινήσω τους στρατιώτες στα βουνά τον επόμενο μήνα όπου σε ένα ύψος 5.500 ποδών πάνω από τη θάλασσα έχω κάθε λόγο να πιστεύω ότι μια σημαντική δύναμη μπορεί να εγκατασταθεί καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου με ασφάλεια για την υγεία τους όσο και στη Μάλτα ή σε οποιοδήποτε άλλο μέρος ή ακτή της Μεσογείου».

Ήταν πια φανερό πως αντί να εξυπηρετούν οι στρατιώτες τις αποικιοκρατικές ανάγκες της Αγγλίας, χρειάζονταν οι ίδιοι περιθαλψη και επί πλέον υπηρεσίες πράγμα ασύμφορο και αδόκιμο. Το ιστορικό του ισχυρού πλήγματος από την ελονοσία στο σύνολο του αγγλικού στρατού, περιγράφεται με λεπτομέρειες από τους Παπαδημήτρη-Πετρίδη¹⁴³.

Μέθοδοι καταπολέμησης της ελονοσίας. Ευκάλυπτοι.

Για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ελονοσίας, οι Άγγλοι, στράφηκαν και προς μια άλλη κατεύθυνση. Μετακίνησαν, αφενός, τον στρατό που έφεραν, σε ψηλό υψόμετρο, προς το Τρόοδος, και που μέχρι τότε στρατοπέδευε κοντά στις πόλεις, ώστε να μην ξαναμολυνθεί με την «Μαλάρια», και αφετέρου, ξεκίνησαν μια εκστρατεία αποξήρανσης των ελών (στα οποία αναπτύσσονταν τα κουνούπια). Παράλληλα, εισήγαγαν ¹⁴⁴χιλιάδων δενδρύλλια ευκαλύπτου από διάφορες χώρες Μάλτα¹⁴⁵, Τασμανία¹⁴⁶, Αλγέρι¹⁴⁷, Αυστραλία¹⁴⁸ και τα εγκατέστησαν σε φυτώρια που σχεδιάστηκαν σε κατάλληλες περιοχές¹⁴⁹. Σε δεύτερη φάση, τα δένεμναν κατά Χιλιάδες, στις επαρχίες. Στη Λάρνακα¹⁵⁰ Δεκ. του 1978, στην Αμμόχωστο¹⁵¹ το 1879 (Φεβρ.), κ.ο.κ.

Πέρασαν αρκετά χρόνια, για να επιτευχθεί ο στόχος της καταπολέμησης της ελονοσίας και χρησιμοποιήθηκαν διάφορες ιατρικές μέθοδοι. Με βάση τα δεδομένα¹⁵² η ελονοσία αρχίζει να μειώνεται από το 1935 (17,197 κρούσματα) και μέχρι το 1949 δεν υπήρξαν παρά ελάχιστα κρούσματα (113). Και το σίγουρο είναι ότι έκτοτε οι Άγγλοι εγκατέλειψαν την ιδέα των μεταφοράς στο νησί ξένων μεταναστών.

Τα επιστημονικά δεδομένα της γενετικής

Καταδείξαμε, λοιπόν, ότι οι Τούρκοι δεν μετέφεραν στο νησί μεγάλους αριθμούς εποίκων, ότι πολλοί από αυτούς που, τελικά, μεταφέρονταν ήταν ραγιάδες χριστιανικής καταγωγής και ότι λίγο μετά την άφιξή τους, πολλοί πέθαιναν από το «*κακό κλίμα της Κύπρου*» κατά τις εκφράσεις που εντοπίζουμε στα περιηγητικά κείμενα, αλλά και από αρχειακό υλικό από τα πρώτα χρόνια της αγγλικής κατοχής του νησιού. Σε νεότερα κείμενα διαφαίνεται η αιτία και γίνεται ξεκάθαρο πως οι πολλοί θάνατοι οφείλονταν στη μαalaria, άλλως, ελώδη πυρετό που σήμερα γνωρίζουμε ως ελονοσία και που την προκαλεί το τσίμπημα κουνουπιού του γένους *anopheles*, μεταδίδοντας το πλασμώδιο *falciparum*.

Τι ήταν αυτό, λοιπόν, που προστάτευε περισσότερο τον γηγενή πληθυσμό στην πορεία της ιστορίας του από τους ξένους που έφθαναν στο νησί, είτε ως στρατιώτες ή έποικοι, είτε ως περιηγητές, είτε ως ομάδες διπλωματικών αποστολών, όπως οι πρόξενοι και οι ακολουθίες τους; Σύμφωνα με τα πορίσματα σύγχρονων επιστημονικών μελετών^{153, 154} έχει φανεί πως οι γηγενείς πληθυσμοί της Κύπρου (Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι) είναι πιο ανθεκτικοί στη μόλυνση με το πλασμώδιο *falciparum* (ελονοσία), επειδή φέρουν σε μεγάλο ποσοστό το στίγμα της αναιμίας. Είναι φορείς θαλασσαιμίας και μάλιστα στο ίδιο ποσοστό! το ποσοστό αυτό είναι το μεγαλύτερο στις περιοχές της Μεσογείου με 12-15% για τη Β' θαλασσαιμία και 20% για την Α' θαλασσαιμία¹⁵⁵. «Η τόσο υψηλή συχνότητα της θαλασσαιμίας βρίσκει εξήγηση στο ότι στην Κύπρο παλαιότερα, όπως και σε άλλες περιοχές με παρόμοια συχνότητα θαλασσαιμίας, υπήρχε σοβαρό πρόβλημα ελονοσίας από το πλασμώδιο *falciparum*. Ως γνωστό, οι φορείς μεταλλάξεων β-θαλασσαιμίας έχουν ανοχή στη μόλυνση με το πλασμώδιο και δεν βιώνουν τις επικίνδυνες βαριές αιμολυτικές κρίσεις, γεγονός που έδρασε σαν πλεονέκτημα επιβίωσης κατά τη διάρκεια των αιώνων»¹⁵⁶.

Πιο πάνω, είδαμε πως οι αριθμοί των αφεθέντων (1571) Οθωμανών στρατιωτών για φύλαξη του νησιού δεν ήταν υψηλοί και η εγκατάσταση εποίκων (1571-1580 ή και αργότερα), δεν μπορούσε ουσιαστικά να ολοκληρωθεί και να επιβιώσουν στο φυσικό περιβάλλον της Κύπρου, αλλά ούτε και να επιβεβαιωθεί. Η επιλογή που έκανε η φύση, στις χιλιετίες που πέρασαν, επειδή, σύμφωνα με τους «νόμους της φύσης», επιβίωναν κυρίως όσοι ήταν φορείς της αναιμίας (είχαν το «στίγμα» της αναιμίας), παρεμπόδιζε τις εισροές και εγκαταστάσεις ξένων πληθυσμών που δεν είχαν αναπτύξει την άμυνα και δεν είχαν την προστασία του «στίγματος». Η επιλογή αυτή χρειάστηκε χιλιετίες για να πραγματοποιηθεί.

Επιπλέον, η επιστήμη της γενετικής με τη διερεύνηση του DNA, έχει ήδη αποφανθεί: Οι αιματολογικές συχνότητες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων είναι παρόμοιες, και το ανδρικό χρωμόσωμα ΧΥ, ο «απλότυπος» που μεταφέρεται σχεδόν αυτούσιος, από γενιά σε γενιά, τεκμηριώνει και αποδεικνύει, σύμφωνα με Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους γενετιστές, την κοινή πατρική καταγωγή σε μεγάλο βάθος χρόνου και πολύ πιο πριν από την οθωμανική κατάκτηση του 1570-71.

Εφόσον, λοιπόν, α) τα ιστορικά ντοκουμέντα απορρίπτουν εγκατάσταση τούρκων στο νησί, β) δεν υφίσταται καμία ομοιότητα του κυπριακού «απλότυπου» με τον «απλότυπο» πληθυσμών της Τουρκίας, γ) τα ποσοστά θαλασσαιμίας είναι πανομοιότυπα, όπως και άλλα ευρήματα του γονιδιώματος δ) αλλά και ο πολιτισμός (ήθη –έθιμα) είναι στην πλειονότητα κοινά¹⁵⁷, μαρτυρείται η κοινή καταγωγή Ελληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων, και καθίσταται ξεκάθαρο πως οι μουσουλμάνοι/Τουρκοκύπριοι της Κύπρου έχουν τις ίδιες γενετικές καταβολές, με τον σημερινό χριστιανικό/ελληνικό πληθυσμό του νησιού.

Προκύπτει, συνεπώς, το ερώτημα, πώς δικαιολογείται η παρουσία Τουρκοκυπρίων σήμερα στο νησί; Τα αρχειακά ντοκουμέντα, οι προξενικές αναφορές, τα περιηγητικά κείμενα, η βιβλιογραφία, αλλά και η γενετική επιστήμη, τεκμηριώνουν, το μέγεθος του εξισλαμισμού των γηγενών

κατοίκων και του φαινομένου του κρυπτοχριστιανισμού που επιβιώνει στο νησί ακόμα και μέχρι τη δεκαετία του 1970 (ένα φαινόμενο σύνηθες σε όλη την πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία). Αλλά αυτό είναι ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο διερεύνησης που έχει εκτενώς ερευνηθεί από πολλούς ιστορικούς¹⁵⁸ και που πολλά μπορούν να καταγραφούν ακόμα.

**Πίνακας 1. Ενδεικτικές αναφορές περιηγητών για την ελονοσία
«Βραχεία Χρονικά για την Κύπρο» (Κωνσταντίνου Κωμοδίκη και άλλων)**

ΕΤΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΑΝΑΦΟΡΑ
1335	Τζιάκομο δι Βερόνα	“Σχεδόν πέθανα από αυτή τη ζέστη”
1394	Nicola di Martoni	Μεγάλη θνησιμότητα στην Αμμόχωστο, λόγω ύπαρξης ελών(και Παυλίδης, 1993,σ.109)
1395-96	Οζιερ ντ Ανγκλούρ	Νοσηρός πυρετός από τον οποίο σπάνια αναρρώνει άνθρωπος (και Παυλίδης, 1993,σ.117)
6/8/1425	Λ. Μαχαιράς	Θάνατοι από υψηλές θερμοκρασίες
1432/33	Φ.Βουστρώνιος	Η Αμμόχωστος είναι “απογυμνωμένη απο κατοίκους”, εξαιτίας των συχνών επιδημιών που προκαλούνται απο την άσχημη ατμόσφαιρα, την κακή ποιότητα του νερού και τα έλη.
1458	Γκάμπριελ Καπαντιλίστα	Ξένοι περιηγητές αρρώστησαν από τον ολέθριο αέρα με πυρετό, κάποιοι πέθαναν (και Παυλίδης, 1993,σ160)
1474-75	Αλεσάντρο Ρινουτσίνι / Σεμπαστιέν Μαμερώ	Ο αέρας της Κύπρου ανθυγιεινός και στάσιμος με αποτέλεσμα προκαλούνται επιδημίες
1480	Σάντα Μπράσκα	Τραγικός θάνατος περιηγητών από πυρετώδη επιδημία
	Φέλιξ Φέιμπερ	«Οι ξένοι αρρωσταίνουν συχνά σ’ αυτόν τον τόπο φοβούμενοι την ατμόσφαιρα της Κύπρου, που είναι γενικά επιβλαβής για τους Γερμανούς (σ. 210)
1487	Νικόλ Λε Ουέν	Επτά προσκυνητές ασθένησαν από το κακό κλίμα. Προειδοποιεί τους μελλοντικούς προσκυνητές (και Παυλίδης, 1993 σ. 232).
1532	Ντενί Ποσσό	Η Κύπρος είναι πολύ λοιμώδης...μεγάλη ζέστη και ανθυγιεινής ατμόσφαιρα.
1553	Τζων Λοκ	Η ατμόσφαιρα στην Αμμόχωστο είναι ιδιαίτερα ανθυγιεινή και αυτό οφείλεται στα διάφορα έλη, τα οποία προκαλούν μια χρόνια ασθένεια.
1563	Elia di Pesaro	Αμμόχωστος/μολυσματικές ασθένειες (Παυλίδης, 1993, σ. 328).
1570	Ιωάννης Σωζόμενος	Λευκωσία / Από επιδημία, πέθαναν πάρα πολλοί Ιταλοί στρατιώτες και πλήθος χωρικών (και Παυλίδης, 1993, σ.σ. 348, 362).
1678	Γαλλικό Προξενείο	

	περί του, Balthazard Sauvan πρόξενου της Γαλλίας, Απρίλης 1678	“Ο πρόξενος αρρώστησε μόλις έφθασε στο νησί με διπλό πυρετό τρίτου βαθμού. Ο αέρας είναι τόσο δηλητηριώδης, που οι περισσότεροι άνθρωποι πεθαίνουν τον πρώτο χρόνο της εγκατάστασής τους (Anna Puradier, Duteil Loizidou, 1991, σ. 31).
1680	Γαλλικό προξενείο ο.π. 10 Δεκεμβρίου 1678	Πεθαίνουν 10 Γάλλοι (ο.π. σ. 31).
1694	Γαλλικό Προξενείο	Πεθαίνει ο νέος Πρόξενος Louis Lemaire. Ασθένησε μόλις αποβιβάστηκε (πέθανε σε ένα μήνα) (ο.π. σ. 31).
1700-1709	Aeyidius Egmond Van der Nyerburg	Λόγω κλίματος οι κάτοικοι δε φθάνουν σε μεγάλη ηλικία ένεκα των ελωδών πυρετών (και Παυλίδης, τομ. Β' σ. 666), (και Ι. Θουκυδίδης, 2002, σ. 136).
1718	PV Michel	Προσβλήθηκε από Ελονοσία ένα μήνα μετά την άφιξή του. Πέθανε αφού εγκατέλειψε το νησί, στο πλοίο (και Ι.Θουκυδίδης, 2002, σ. 136).
1720-1723	John Heyman	Λόγω κλίματος και ελωδών πυρετών, οι κάτοικοι δε φθάνουν σε μεγάλη ηλικία (και Παυλίδη σ. 666).
1726	H. Wiet	Όλοι στο σπίτι του Wiet κινδυνεύουν σοβαρά. Οι Άγγλοι, πιο άτυχοι, είχαν αρκετές απώλειες. Πέθαναν: ο Πρόξενος, ο πρώην Πρόξενος και ένας έμπορος. Άλλοι χαροπαλεύουν. (και Θουκυδίδης Ι., σ. 137).
1753	Πρόξενος de Cardane	Σε έξαρση ο ελώδης πυρετός και στα μέλη του Προξενείου.
1814	Henri Light	Ο πληθυσμός αποδεκατίζεται από ρίγη και πυρετούς συνήθως το καλοκαίρι (και Παυλίδης, σ. 1063).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ελληνική
Γ.Βουστρώνιος, 1873, «Χρονικόν Κύπρου», *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Β', Εν Βενετία, εκδ. ΚΝ.Σάθα.
Κ.Δέλτας, 2014, «*Η γενετική κληρονομιά των Κυπρίων*», Λευκωσία.
Κ.Δέλτας, 2004, «Κληρονομικές ασθένειες και Κυπριακή πραγματικότητα», *Επετηρίδα ΚΕΕ*, τ. XXX.
Ζ.Φίλιος, 1910, «*Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου*», τ.1, εν Λάρνακι.
Ι.Θουκυδίδης, 2002, «*Εμπορικές σχέσεις Κύπρου- Γαλλίας κατά τον 18ο αιώνα*», Πολιτιστικές Υπηρεσίες ΥΠΠ, αρ.4, Λευκωσία.
Ι.Θεοχαρίδης, 1984, «*Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων της Κύπρου, από τα αρχεία της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Σόφιας (1571-1876)*», Λευκωσία.
Ι.Θεοχαρίδης, 2007, «*Η Κύπρος επί Οθωμανοκρατίας 1571-1878*», στον Συλλογικό τόμο: *Κύπρος. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Αθήνα, εκδόσεις Κότινος.
G.S.Georgallides, 1979, «*A Political and administrative History of Cyprus*», 1918-1926», with a survey of a foundation of British rule, Nicosia.
G. Grivaud, 2011, «*Δίκαιον-Οικονομία*», στο συλλογικό έργο, *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκο-*

κρατία, τ. ΣΤ', Έκδοση υπό Θ. Παπαδόπουλου, Λευκωσία.

Π. Κιτρομηλίδης- Ε. Τορναρίτου (επιμέλεια), 2013, «Φίλιππος Μεμπρέ .Αξιόπιστη και λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων πως οι Τούρκοι άρχισαν την επίθεσή τους με ισχυρές δυνάμεις εναντίον του λαμπρού Βασιλείου και της Νήσου Κύπρου και εξεπόρθησαν βίαια την πρωτεύουσα αυτού Λευκωσία», Αθήνα .

Κ. Κοκκινόφτας, 2014, «Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 11, σσ.115-150.

Κυπριανός Αρχιμανδρίτης, 1902, «*Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*», 1788, επανέκδοση Εν Λευκωσία.

Κ.Π. Κύρρης ,1968-69, «Περί του εξισλαμισμού μέρους του εν Κύπρω ηγετικών τάξεων κατά το 1570-1571 κ.ε. και Περί της Εθνικής Προελεύσεως της Μουσουλμανικής Κοινότητος της Νήσου», *Μόρφωσις*, τ.ΚΔ'-ΚΕ', Ανάτυπόν, σσ. 1-20, Λευκωσία.

Κ.Π.Κύρρης, 1986. «*Τουρκία και Βαλκάνια*», Εστία,.

Κ. Κωμοδίκης, 2006, «*Οι πληροφορίες των Βραχέων Χρονικών για την Κύπρο*», Λευκωσία.

Β.Μουταφτσίεβα,1990, «Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία, 15ος— 16ος αιώνας», Αθήνα.

Φ.Παπαδόπουλου,2002,«*Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι);*», Λευκωσία.

Κ.Πρωτοπαπά,2002,«Εξισλαμισμοί - Κρυφοί Χριστιανοί - Λινοβάμβακοι. Αναφορές μέσα από τα Αρχεία Προφορικής Ιστορίας του Κ.Ε.Ε.», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Έρευνών* 28.

Π.Παπαδημήτρης-Π. Πετρίδης ,1979-80, «Προϊστορία, Τουρκοκρατία, Αγγλοκρατία», *Ιστορική Εγκυκλοπαιδεία της Κύπρου 1878-1978*, τ. Α', Λευκωσία.

Θ.Παπαδόπουλος,1965,«Πρόσφατοι εξισλαμισμοί Αγροτικού Πληθυσμού εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί*, τ.29 ,29-48, Λευκωσία.

Θ.Παπαδόπουλος, 1965,«*Social and Historical Data on Population (1570 -1881)* », Nicosia.

Θ. Παπαδόπουλος,1980, «*Προξενικά έγγραφα του ΙΘ αιώνα*», Αρχείο Βρεττανικού Προξενείου, κατάστιχο, IV, *Πηγαί και Μελέται Κυπριακής Ιστορίας* Εκδόσεις ΚΕΕ, Λευκωσία.

Α.Παυλίδης ,1993,«Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα μάτια ξένων περιηγητών», τ.Α', τ. Β'.

Α.Πάλλης ,1954, «Οι ομαδικοί εκτοπισμοί πληθυσμών επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Εποικισμός της Κύπρου στο 1572»,*Ελληνική Κύπρος*.

Α. Παλάζογλου , 1938, «Σινάν ο Αρχιτέκτων», *Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, XIV, σσ. 443-460.

Π. Σαμάρας,1984, «Τα Λεύκαρη και η καταγωγή των Τούρκων Λευκαριτών»,*τα Λεύκαρη*, τ.7,και 8

Π. Σαμάρας,1987, «Ο Κριμαϊκός πόλεμος του 1853-56 και ο Λινοβαμβακισμός στην Κύπρο», στον τόμο: Θ. Παπαδόπουλου - Γ. Ιωαννίδη (επιμ.), *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 20-25 Απριλίου), τ. Γ', Λευκωσία, σ.160-161.

Π. Σαμάρας,1987, «*Η Ελληνική Καταγωγή των Τουρκοκυπρίων, Εξισλαμισμός Τουρκικός Επекτατισμός*», Αθήνα.

Π. Σαμάρας,1998-1999, «Αιτίες εκπατρισμού Κυπρίων στην Ελλάδα και το πρόβλημα της ελληνικής υπηκοότητας στην Κύπρο κατά τον 19ο αιώνα», *Κυπριακαί Σπουδαί* , Τόμος ΕΒ'- ΕΓ', (έκδοση 2000).

Π. Σαμάρας, 2001, «Απο τη Διοίκηση του πρωτελευταίου τούρκου κυβερνήτη Αχμέτ Κιαμίλ, στη διοίκηση του πρώτου Άγγλου Κυβερνήτη Sir Garnet Walseley 1877-1879», *Πρακτικά του Γ' Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία.

Ε.Ι.Τσαλίκोगλου,1970, «Πότε και πώς ετουρκοφώνησεν η Καππαδοκία», *Μικρασιατικά Χρονικά*, ΙΔ', Αθήναι.

Ν. Σαρρής, 1990, «Οσμανική Πραγματικότητα Συντημική Παρά-θεση δομών και λειτουργιών».

Ι.Κ Χασιώτης,2001, «Μεταξύ Οθωμανικής Κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής πρόκλησης/Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη.

Κ.Χατζιωάννου, 1976, «Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό», Λευκωσία.

Μ. Χριστοδούλου, 1972, «Περί των Λινοβαμβάκων», *Συμπόσιο Λαογραφίας, Λαογραφικής Κύπρου*, Χρύσανθου Κυπριανού,Λευκωσία.

Ξενόγλωσση

C. D.Cobham, 1908,« Excerpta Cypria»,Cambridge,β' έκδοση, Publication,The Library, Nicosia.

Grziani Antoni Maria, 1624, « De Bello Cyprio», Rome, Cite dans la traduction Francaise de M.Le Peletier,1685, «La Guerre de Chypre, Paris, Επιμέλεια Χαράλαμπος Γασπάρης, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία, 1997.

Sir G. Hill, 1952, «A History of Cyprus. The Ottoman Province», The British Colony,1571-1948, vol.IV.

J.Richard,1995, « Το μεσαιωνικό Βασίλειο από το 1205 έως το 1324 » *Ιστορία της Κύπρου*, τ.Δ', *Μεσαιωνικού Βασιλείου*, μέρος Α', Λευκωσία,

R. Jennings,1993, «*Christian and Muslims in Ottoman Cyprus and the world 1571-1640*»,New York University Studies in Near Eastern Civilization, v. XVIII.

U. Heyd, 1960 «*Ottoman Documents on Palestine*», 1552-1615, Oxford.

P.Valderio, 1996, «*La Guerra di Cipro*», publie par Gilles Grivaud et Nasa Patapiou Centre de Recherches Scientifiques,v.XXII, Nicosie.

A.Podocatoro, 1876, « *Relatione di Alessandro Podocatoro De successi di Famagosta dell anno1571,A*»,Tessier, ed.Venice.

E. De Lusignan, 1573, « *Chorografia et breve historia uiversale dell'isola Cipro*». Bologne.

E.De Lusignan, 1580, « *Description de tout l'isle de Chypre*», Paris.

L De Mas Latrie, 1855, «*Histoire de l'île de Chypre su le regne des princes de la maison de Lusignan* », v.III, 1855(1852-61).

P. Magnus, Kitchener, 1958, London.

Τουρκική

F. Alasya, 1939, « Kibris Tarihi», Nicosia.

Baysal, Erol et al, 1992,« The b-thalassemia Mutations in the population of Cyprus », *British journal of hematology* , v.81, (και vol.89, n3 , p.p. , 496-499, 1995).

B. H. Vergi,1986, « Turkish Cypriot Roots – when and why they come to Cyprus », *Special news bulleting (weekly digest)*, Vol. 38, N. 4, 31.5.1986. (και N.5, N.6, N.7, N.8)

A. Gazioglu,1990, «The Turks in Cyprus. A province of the Ottoman Empire (1571-1878) », London.

I. H. Konyali,1948, « Mimar Koca Sinan», Istanbul,.

A. Refik,1939, «Osmanli devzinde turkiye madenleni 967 – 1200, Istanbul.

A Refik,1931, « Mimar Sinan (895 – 966) » Istanbul.

O. L. Barkan, 1949/50,« Les deportations comme méthode de Peuplement et de Colonisation dans l' Empire Ottoman» στο Istanbul Universitesi Iktisat Fakultesi Hecmuasi Istanbul, 11, p. 67-131.

H. Inalcik,1973, « Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest »

Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, Απρίλιος 1969, τ.Γ'.

H. Inalcik, 1978, « The Ottoman empire : Conquest, Organization and Economy», London.

G. Orhonlu, 1973, « The Ottoman Turks Settle in Cyprus (1570-1580) », *Πρακτικά Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τ.Γ'*, Λευκωσία.

H.Kiamran, 1983, «The Rape of Cyprus», London.

Αρχειακές Πηγές

1. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών Ελλάδας, στο εξής ΑΥΕ,
2. Public Record Office(FO)
3. Archives du Ministeredes des Affaires Etrangeures de France, Paris. (AMAE),
4. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου (ΑΙΑΚ)
5. Κρατικό Αρχείο Κύπρου(ΚΑΚ)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Α. Παυλίδη, 1993, p. 122.
- ² Ό.π., σ. 149.
- ³ Κ. Κωμοδίκης, 2006, σ. 186.
- ⁴ Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 167.
- ⁵ Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 228.
- ⁶ Γ. Βουστρώνιος, 1873.
- ⁷ Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 275.
- ⁸ Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 317.
- ⁹ Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 301.
- ¹⁰ Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 317.
- ¹¹ A. M. Gratiani, 1624, σ. 81.
- ¹² Ό.π., σ. 81.
- ¹³ Valderio Pietro, 1996.
- ¹⁴ Aggelo Gatto 1571-2, Angelo Calleprio 1571-2, Alessandro Podocatoro 1571, Nestor Martinengo 1572, και Αρχιμανδρίτης Κυπριανός 1788.
- ¹⁵ Valderio P., ό.π., σ.σ. 204-213. (Γίνεται αναφορά σε δολοφονίες και καταστροφές χωριών σε όλο το νησί από τους τούρκους εισβολείς, 8 και 11 Ιουλίου 1570, στο Ριζοκάρπασο το οποίο κατέστρεψαν, το παρέδωσαν στις φλόγες και αιχμαλώτισαν όσους κατοίκους επιβίωσαν. Τα ίδια έκαναν σε ολόκληρο το νησί. Αναφέρονται τα χωριά Ακροτήρι, Άσσια, Στρογγυλός, Αγία Νάπα και όλα τα γύρω χωριά, Κώμα του Παλού, Πιστάτσι, Κολώτα, Κιάδος) και, Π.Κιτρομηλίδης-Ε. Τορναρίτου «Φίλιππος Μεμπρέ» 2013, σ.σ. 16, 17 (όπου γίνεται αναφορά σε παρόμοιες λεηλασίες και καταστροφές και σφαγές στην Λεμεσό και στην Λάρνακα και τα γύρω χωριά).
- ¹⁶ J. Richard, 1995, σ. 25 και A.M. Gratiani., 1997, σ. 183.
- ¹⁷ P. Valderio, 1996, ό.π., p. 265
- ¹⁸ R. Jennings, 1993, p. 191.
- ¹⁹ P. Valderio ό.π., σ. 265.
- ²⁰ Κυπριανός ό.π. σ. 448.
- ²¹ Κυπριανός ό.π. σ. 45.1
- ²² Κυπριανός ό.π., σ. 448.
- ²³ G. Orhonlu, 1973, σ. 258, (απο τα Prime Minister's archives, Register taken over from the Ministry of Finance No 5168, p. 10, No 7, 168, p. 247).
- ²⁴ A. Podocatoro, 1876.
- ²⁵ Α. Κυπριανός ό.π., σ. 448.
- ²⁶ Π. Σαμάρας, 1987, σ. 13-16.
- ²⁷ S. G. Hill, 1952, v. IV, p. 20.

- ²⁸ K. Κύρρης, 1968-69, σ. 13.
- ²⁹ Θ. Παπαδόπουλος, 1965, σ. 31.
- ³⁰ E. De, Lusignan, 1573, fo 120.
- ³¹ A. Callepio ό.π., K.Κύρρης, 1968-69, σ. 13.
- ³² A. Κυπριανός, ό.π., σ. 448.
- ³³ E. Lusignan ό.π., 1580, fo 292r.
- ³⁴ A. Κυπριανός, 1788, ό.π., σ. 457. Την πληροφορία διασώζει ο Καλλέπιος, βλ. Excerpta Cypria ό.π., p.162.
- ³⁵ Jennings Ronald, 1993, 192. Στα Οθωμανικά κατάστιχα αναφέρονται 2,500 στρατιώτες, σ. 107.
- ³⁶ E.Ι. Τσαλίκουλου, 1970, σ. 20 και A. Πάλλης, 1954, σ. 36, επίσης, A. Παπάζουλου, 1938, σ.σ. 443-460.
- ³⁷ K. Κύρρης, 1969, σ. 15 κ.εξ.
- ³⁸ Mas Latrle, Luis De, 1855, p. 560.
- ³⁹ R. Jennings, 1993, ό.π., p. 193.
- ⁴⁰ B. Μουταφτίεβα, 1990, σ. 226.
- ⁴¹ N. Σαρρή, 1990, σ. 290.
- ⁴² I.K. Χασιώτης, 2001, σ. 45.
- ⁴³ H. Inalcik, 1978, pp. 123-124.
- ⁴⁴ O.L. Barkan, 1949/50, pp. 67-131.
- ⁴⁵ I.H. Konyali, 1948.
- ⁴⁶ A Refik., 1939. Και Refik Ahmet, 1931.
- ⁴⁷ F. Alasya, 1939, pp. 55-58.
- ⁴⁸ H. Inalcik, 1973, p. 122.
- ⁴⁹ O.L. Barkan, ό.π. και A. Πάλλης 1954, σσ. 36-37.
- ⁵⁰ Π. K. Κύρρης, 1986, σσ. 34-45.
- ⁵¹ A.A. Πάλλης, ό.π., σσ. 36-37.
- ⁵² Θ. Παπαδόπουλος(2), ό.π. σ. 34-35 και Θ. Παπαδόπουλος (1), 1965, σσ. 16-26.
- ⁵³ K. Κύρρης ό.π., σ.12-13.
- ⁵⁴ O.L. Barkan, ό.π., σ. 98 και A. Πάλλης ό.π., σ. 37.
- ⁵⁵ Uriel Heyd, 1960, pp. 167-168.
- ⁵⁶ O.L. Barkan, 1949/50, ό.π., σ. 98-99.
- ⁵⁷ Sir G. Hill, 1952, p. 18-19.
- ⁵⁸ A. Παπάζουλου ό.π., σ. 444 και E. Ι. Τσαλίκουλου, 1970, σ. 16.
- ⁵⁹ R. C. Jennings, 1993, p. 215, υποσημείωση 5.
- ⁶⁰ V. H. Bedevi, 1986, nomber. 4.
- ⁶¹ P. Valderio, 1996, σ. 265.
- ⁶² G. Orhonlu, 1973, σ. 257.
- ⁶³ A.Gazioglu, 1990, p. 78.
- ⁶⁴ H. Kiamran, 1983, p. 16.
- ⁶⁵ V. H. Bedevi, ό.π., 1986., vo. 4.
- ⁶⁶ H. Inalcik, 1973, p.120.
- ⁶⁷ G. Orhonlu, 1993, ό.π., p. 261, (134, Register of Important documents, No. 43, decision No. 241 date Curre-i-Zilhicce, 988).
- ⁶⁸ R.C. Jennings, 1993, pp. 226, 239.
- ⁶⁹ Όπ., p. 239 υποσημείωση 22.
- ⁷⁰ Όπ., pp. 223-224 και Th. Papadopoulos, 1965, p. 30.
- ⁷¹ L. De Mas Latrle, 1855, ό.π., p. 560. και Hill ό.π. p. 19, υποσημείωση.
- ⁷² Φ. Ζανέτος, 1910, σ. 1033.
- ⁷³ G. Grivaud, 2011, σσ. 319, 320.
- ⁷⁴ Ι. Θεοχαρίδης, 2007, σ. 357.
- ⁷⁵ Ι. Θεοχαρίδης, 1984, σ. 139.
- ⁷⁶ G. Grivaud, ό.π., σ. 319
- ⁷⁷ A. Valderio, ό.π., σ. 265.

- 78 R. Jennings, ό.π., p. 186.
- 79 Α.Παυλίδης, 1993, και C.D. Cobham, 1908, και Κ. Κωμοδίκης, 2006.
- 80 J. Richard, 1995, σ. 25.
- 81 C.D. Cobham, 1908.
- 82 Ι. Θουκιδίδης, 2002, σσ. 133-135
- 83 Κ. Κωμοδίκης ό.π., σ. xii-xxvi
- 84 R. Jennings ό.π., p. 188-191.
- 85 Π. Σαμάρας, 2000, σ. 290-293.
- 86 Π. Σαμάρας, ό.π., σ. 276.
- 87 Π. Σαμάρας, 2001, p. 400.
- 88 Π. Σαμάρας, ό.π., 2000, σ. 296.
- 89 Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών Ελλάδας, στο εξής, (ΑΥΕ)/α.α.α.. 5 Ιαν. 1866. Ο Υποπρόξενος Γ.Σ. Μενάρδος προς ΥΠ.ΕΕ Ελλάδαος.
- 90 ΑΥΕ, 1874, 37/12, 10 Ιανουαρίου, υποπρόξ. Γ.Σ. Μενάρδος προς Υπ. Εξ. Ελλάδος.
- 91 ΑΥΕ αρ. 582, 27 Δεκ. 1877 υποπρόξ. Γ.Σ. Μενάρδος προς Υπ. Εξ. Ελλάδος, βλ. και Σαμάρα Π., ό.π. 2000, σ. 301
- 92 ΑΥΕ 1877, και 99/2, αρ. 218, 30 Μαΐου 1877, βλ. και Σαμάρα Π., ό.π., 2001, σ. 399.
- 93 ΑΥΕ,99/1,8 Ιουνίου 1860 (και 49/9,182,13 Αυγούστου), Ο Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Α. Ζάνος και Π.Σαμάρα ό.π., 2000, σ. 296.
- 94 Κυπριακά Χρονικά, τ.Ι, 30.1.1860, Γάλλος Πρόξενος Darasse προς Υποπρόξ. Αγγλίας.
- 95 ΑΥΕ, φ 49.9, υποπρόξ εν Κύπρω, αρ. 181, 13/8/1860, ο Φ. Βάρδας προς Υπ. Εξ. Ελλάδος.
- 96 Κυπριακά Χρονικά Ι, 1934, σ. 30, έγγραφο Darasse 20/8/1860.
- 97 Κυπριακά Χρονικά Ι, 1934, σ. 31, ο Darasse προς τον Γάλλο Πρέσβη Κωνσταντινουπόλεως, 27/8/1860.
- 98 ΑΥΕ, 37/12 αρ. 44, 24/9/1864, Έλλην Υποπρόξενος προς Υπ. Εξ. Ελλάδος.
- 99 ΑΥΕ, 37/12 αρ. 147, 4/16 Οκτωβρίου 1864 Έλλην Υποπρόξενος προς Υπ. Εξ. Ελλάδος.
- 100 Κυπριακά Χρονικά, τ. Ι, 1934, Έγγραφο 4/10/1864.
- 101 Public Record Office, F.O., 195/813, p. 35-45, 12 Οκτ. 1864 (ενυπογράφως οι πρόξενοι Γαλλίας, Αμερικής, Ιταλίας, Πρωσίας, Βρετανίας και Ελλάδας).
- 102 ΑΥΕ, 37/12,12 Οκτωβρίου 1864, ο Έλληνας Υ/πρόξενος προς Hallet Bay, Διοικητή, Αναφορά του στο Υπουργείο Εξωτερικών Ελλάδος.
- 103 F.O. 195/818, 17 Οκτ. 1864, σ. 29, Πρόξενος Lung προς Stuart. Το έγγραφο σώζεται και στο: Παπαδόπουλος Θ., 1980, σ. 330-333.
- 104 F.O. 195/813, 26 Dec 1864, p. 51, No 3, Βρετανός Πρόξενος Κύπρου, 26/12/1864 και Θ. Παπαδόπουλου ό.π., Προξενικά., 1980, σ. 332.
- 105 Ι. Θεοχαρίδη, 1984, σ. 290.
- 106 Θεοχαρίδη Ι., ό.π., αρ. 398, F275A, a.e.412,30 Ragab, 12(82), 19/12/1865.
- 107 Θεοχαρίδη Ι., ό.π., αρ. 280, 29 Safar 1283/13.7.1866.
- 108 Ι. Θεοχαρίδη, ό.π., αρ. 500, 26 Temmur 1282/ 7.8.1866. και 281, 6 gumada I,12(83)/16.9.1866.
- 109 Archives du Ministeredes Affaires Etrangeures, Paris,(AMAE), Consulate de France a Chypre/Direction Politique, no7., 31 m /3816, Vol. 2, Τουρκία /Λάρνακα, σ. 110, 14/10/1866.
- 110 ΑΥΕ 1874, 37/12 10 Ιανουαρίου, υποπρόξ. Γ.Σ. Μενάρδος προς Υπ. Εξ. Ελλάδος.
- 111 ΑΥΕ, ΑΑΚ/Ε, αρ. 51, 7 Φεβρουαρίου 1878, Υπρόξενος Λάρνακας Ηλίας Βασιλειάδης.
- 112 ΑΥΕ, ΑΑΚ/Ε ό.π. αρ. 51, 7 Φεβρουαρίου 1878.
- 113 ΑΥΕ, ΑΑΚ/Ε ό.π., αρ. 5.1.
- 114 ΑΥΕ, Υποπρόξενειον Λεμεσού, 138, 75, 14/26 Φεβρουαρίου 1878.
- 115 Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, ΑΙΑΚ, Ε', 253, 20/Φεβρ/1878.
- 116 ΑΙΑΚ, ΚΘ', 80, 25/Φεβρ/1878.
- 117 ΑΥΕ, φ.45/1/ 1878, Περί εγκαταστάσεως Κιρκασίων εν Κύπρω, έγγραφο 75, 21 Φεβρουαρίου. Βλ. και έγγραφα 598, 531, 89, 138 (με 190 υπογραφές διαμαρτυρομένων Λεμησίων).
- 118 ΑΥΕ, ο.π., φ. 45/1 γ 21/2/1878.
- 119 ΑΙΑΚ, φ. ΚΘ', αρ. 80, 25/2/1878.
- 120 ΑΥΕ, 1878, 45/1, αρ. 89, 28 φεβρουαρίου.

- ¹²¹ ΑΥΕ, 1878,45/1, 8 Μαρτίου.
- ¹²² ΑΥΕ, 45/1, ΑΡ124, 17 ΜΑΡΤΙΟΥ1878, Η. Βασιλειάδης προς Υπ. Εξ. Δεληγιάννην.
- ¹²³ Θεοχαρίδης, ο.π., 1984,σ.42.
- ¹²⁴ ΑΥΕ, 45/1, αρ. 569, 27/8 Απριλίου, αναφορά από Πρεσβεία Ελλάδος στο Λονδίνο Προς Υπ.Εξ Ελλάδας, Δ Δεληγιάννην.
- ¹²⁵ Εφημερίδα «Κλειώ» Τεργέστης, 1878, αρ. 895, σ. 4 στήλη 2.
- ¹²⁶ Κλειώ Τεργέστης 1878, αρ. 895, σσ. 4,στήλη 2. (άρθρο από την εφ. “Ο Εξεταστής”).
- ¹²⁷ ΑΥΕ/Κ.Υ., 1878 φακ. 99/2, Εγγρ. 368 εν Λάρνακι 8 Αυγ.1878, σ.1, Η. Βασιλειάδης προς Υπ. Εξ.. Ελλάδος, Α. Κουμουνδούρον.
- ¹²⁸ Philip Magnus, Kitchener, London, 1958, p. 27 (Βλ. και σ. 5 Georgallides, *A Political and Administrative History of Cyprus,1918-1926 With a survey of the foundation of British rule, Nicosia,,1979, P. 39*).
- ¹²⁹ CO 67/3 Colonial office to Foreign Office. November 8, 1878 and enclosures.
- ¹³⁰ ΑΥΕ, 1878, 94, 132 και Δ.Α.Κ Malteze Emigrants,1879a/30, 1879/1931, και 1880/29, 300, 408.
- ¹³¹ Κρατικό Αρχείο Κύπρου, εις το εξής: ΚΑΚ.,SAO2, 263, 1878 Αυγ.
- ¹³² ΚΑΚ, SAO2/717, SAO2/263 Δεκέμβριος 1878.
- ¹³³ ΚΑΚ, SA02/263, 1878 Dec.
- ¹³⁴ ΚΑΚ, ΣΑΟ2/747.
- ¹³⁵ ΚΑΚ, SA1/1231/1949 (Περί Μαλτέζων) 1878-79.
- ¹³⁶ ΚΑΚ,SAO2, 401, 1878 Αυγ. (HQ 488/1878) (w p44).
- ¹³⁷ Cyprus report by Her Majesty’s High Commissioner for 1870, C. 3092, London, 1881 pp.4 and 58, CO 883/2 No. 6 pp. 1-22.
- ¹³⁸ Π. Παπαδημήτρη – Π. Πετρίδη,1979-80.
- ¹³⁹ Ό.π., σ.321 Εφημερίδα « Grafic » 14 Σεπτεμβρίου, 1878.
- ¹⁴⁰ Ό.π., σ.321, Grafic1878.
- ¹⁴¹ Ό.π., σ.322, Grafic1878.
- ¹⁴² Π. Παπαδημήτρη-Π. Πετρίδη 1979-80, ό.π.
- ¹⁴³ Ό.π. 1979-80., σ.σ. 320-33.
- ¹⁴⁴ ΚΑ.Κ, SAO2, Dec.1878.
- ¹⁴⁵ Κ.Α.Κ, SA02/ 829 1878 Dec.
- ¹⁴⁶ Κ.Α.Κ, SA1 1850 5/2/79 και 4/10/1878.
- ¹⁴⁷ Κ.Α.Κ, SAO3, Mart.1879.
- ¹⁴⁸ Κ.Α.Κ, SA1/ 1840, 17 Oct 1879.
- ¹⁴⁹ Κ.Α.Κ, SA03/1879, 196 1879 Jan-Feb. SAO2 846, 1878 Dec. 55p.
- ¹⁵⁰ Κ.Α.Κ, SAI/1840, 1879 Dec.
- ¹⁵¹ Κ.Α.Κ, SAO3, 1879 Feb.-Mar.
- ¹⁵² Κ. Δέλτας, 2014, σ. 71.
- ¹⁵³ Κ. Δέλτας, ό.π., σ. 61, και Κ.Δέλτας, 2004, σ. 17.
- ¹⁵⁴ Κ. Δέλτας, 2014, ό.π., σ.σ. 65-68.
- ¹⁵⁵ Ε. Baysal, et al, 1995.
- ¹⁵⁶ Κ. Δέλτας, 2004, ό.π., σ. 17.
- ¹⁵⁷ Μ. Χριστοδούλου, 1972.
- ¹⁵⁸ Κ. Χατζηϊωάννου, 1976., Κ.Π. Κύρρη, ό.π, 1968-69, Θ. Παπαδόπουλου, ό.π., 1965 (1), Μ. Χριστοδούλου, 1972, Π. Σαμάρas, 1984., Π. Σαμάρas, 1987., Π. Σαμάρas, 1987(2), Φ. Παπαδόπουλου, 2002.,Κ. Πρωτοπαπά, 2002., Κ. Κοκκινόφτα, 2014.

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

Σεμινάριο 45

Κύπρος

Ιστορία και Πολιτισμός

ΤΟΜΟΣ Α΄

Επιμέλεια:
Αντώνης Ν. Μαστραπάς
Μανώλης Μ. Στεργιούλης

